

BARTŁOMIEJ GRUSZKA*

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE NACZYNIA Z PODCIĘTYM BRZEGIEM Z OBSZARU ŚRODKOWEGO NADODRZA. PROBLEM CHRONOLOGII ORAZ ZWIĄZKU Z GENEZĄ NACZYŃ TYPU FELDBERG

VESSELS WITH UNDERCUT RIM FROM THE MIDDLE Odra BASIN. THE PROBLEM OF CHRONOLOGY AND THE RELATIONSHIP TO THE GENESIS OF FELDBERG-TYPE POTTERY

ABSTRACT: In the area of the Middle Odra basin in the 7th and 8th centuries, among the ceramic finds characteristic of the older phases of the early Middle Ages (Sukow-type pottery) there are fragments that are elements of vessels with an undercut rim. This specific type of vessels was first pointed out almost 30 years ago by Edward Dąbrowski. Nowadays it is possible to distinguish two groups of these vessels: the first group includes specimens made without the use of the potter's wheel, the undercut is not exact and the edges belong to simple forms. The second group consists of specimens made with the potter's wheel with clearly marked undercuts and strongly developed edges. The common feature is the lack of decoration and the forms, which correspond to types C1, C2 and C3 according to the local typology. In addition, vessels classified in the first group are mainly found in the 7th century, while those in the second group are found in the 8th and disappear in the early 9th century. This paper characterises the fragments of vessels with an undercut rim both in terms of territorial distribution and chronology, as well as possible relationships with Feldberg-type pottery.

KEY WORDS: Early Middle Ages, Middle Odra Basin, early medieval pottery, Feldberg-type pottery, Sukow-type pottery, vessels with undercut rims

Na występowanie na obszarze Środkowego Nadodrza w starszych fazach wczesnego średniowiecza naczyń z charakterystycznym podcięciem krawędzi zwrócił uwagę kilkadziesiąt lat temu Edward Dąbrowski (Dąbrowski 1995). W późniejszych publikacjach wątek ten pojawiał się kilkakrotnie (Dąbrowski 2001a; Pawlak 2012, 173-176, 180-184; Gruszka *et al.* 2013, 175-176; Gruszka 2015, 109-110), choć dotychczas nie poświęcono tej specyficznej grupie naczyń odrębnego opracowania.

W nielicznych studiach podejmujących tematykę naczyń z tak zwanym podciętym brzegiem badacze widzieli pewne nawiązania (zwłaszcza dotyczące sposobu opracowania krawędzi naczyń) do niezdobionych egzemplarzy typu Feldberg (Pawlak 2012, 173-

* Corresponding author: **Bartłomiej Gruszka**, Ośrodek Archeologii Średniowiecza Krajów Nadbałtyckich, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, ul. Kuśnierska 12/12a, 70-536 Szczecin; e-mail: b.gruszka@iaepan.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-6061-124X>

Received: 17.06.2024; **Revised:** 8.08.2024; **Accepted:** 1.09.2024

Przegląd Archeologiczny Copyright © 2025 by Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences.

This article is published in an open access under the **CC BY 4.0 license** (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

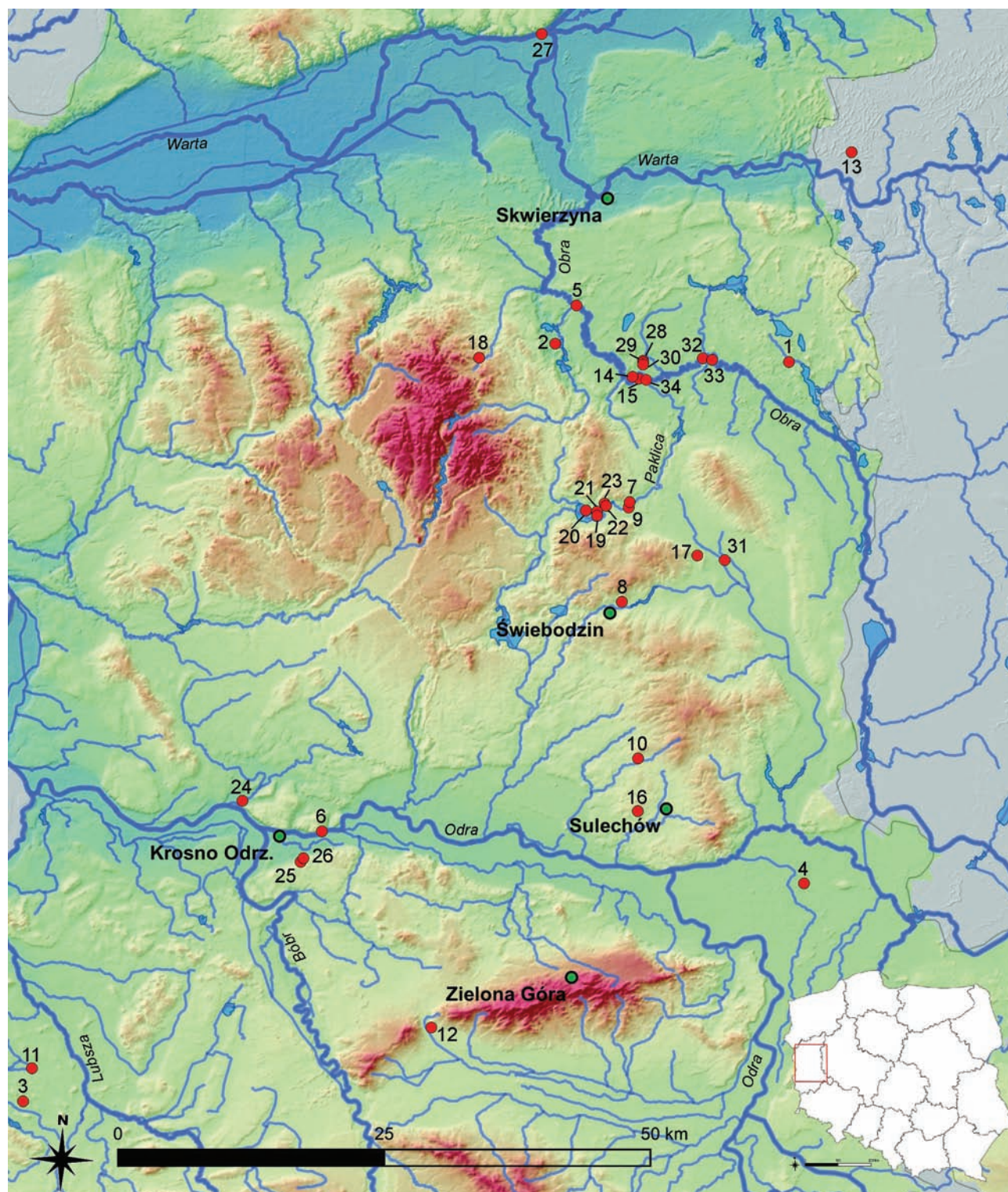
176, 180, 184-185; Gruszka 2015, 109-111), które na polskim gruncie określane są jako typ C odmiany „a” (dla ceramiki z obszaru Pomorza Zachodniego) lub typ Kędrzyno (por. Łosiński 1972, 39-40). Z kolei Edward Dąbrowski widział w nich podobieństwa do naczyń z późnego okresu rzymskiego (Dąbrowski 1995, 26-29). Ogólnie naczynia z podciętym brzegiem można scharakteryzować jako formy o esowatym profilu, o mniej lub bardziej wyraźnym załomie brzuśca, które wykonano zarówno bez, jak i z wykorzystaniem rotacji koła garncarskiego. Występują one na ograniczonym obszarze (przede wszystkim pomiędzy Świebodzinem a Międzyrzeczem), w dość dobrze określonych ramach czasowych (VII-VIII wiek). Cechą charakterystyczną tej grupy naczyń jest występowanie dookólnego żłobka tuż pod krawędzią zewnętrzną (często pogrubioną w stosunku do ścianki). Podcięcie było zabiegiem celowym, być może traktowanym jako element zdobniczy, który wyodrębniał i uwypuklał wylew naczynia. Poza podcięciem, wśród omawianej grupy naczyń, nie stwierdzono innych elementów, które można by uznać za zdobienie.

Dotychczas badacze nie osiągnęli konsensusu na temat genezy naczyń typu Feldberg oraz chronologii ich występowania. Ewald Schuldt i nieco później Diethelm Becker uważali, że są one efektem ewolucyjnego rozwoju słowiańskich naczyń typu Sukow. Jako początkowy okres ich pojawienia się wskazywali schyłek VII wieku, natomiast szczyt ich występowania miałby przypadać na następne stulecie (Schuldt 1956, 17-18, 21-22; Schuldt 1964; Becker 1986, 137). Podobny pogląd reprezentowali Joachim Herrmann i Władysław Łosiński, z tą różnicą, że pojawienie się naczyń typu Feldberg upatrywali już w początkach VII wieku, a najpóźniej w 1. połowie tego stulecia (Łosiński 1972, 60-62; Łosiński 1991). Herrmann początki produkcji tego typu naczyń, na obszarze Pomorza i Meklemburgii, wiązał z przybyciem z południa kolejnej, drugiej fali osadników słowiańskich już na początku VII wieku (Herrmann 1968, 41-42; Herrmann 1984, 16-26). W późniejszych publikacjach Władysław Łosiński był skłonny przyjąć przełom VII i VIII wieku jako moment pojawienia się tego typu naczyń (Łosiński 2008, 66).

Z kolei Sebastian Brather występowanie naczyń typu Feldberg w Meklemburgii i na Pomorzu Zachodnim w 2. połowie VIII i 1. połowie IX wieku łączy z wpływami karolińskiego kręgu kulturowego. Jako pierwowzór, zwłaszcza w odniesieniu do bogactwa i sposobu ornamentyki, wskazuje luksusową cera-

mikę typu Badorf (Brather 1996, 205). Brather za „wzór” naczynia typu Feldberg uważa egzemplarze wykonane z użyciem wolnoobrotowego koła garncarskiego (na dnach często występują odciski osi koła garncarskiego). Są to naczynia zdobione bogatą ornamentyką strefową, formy są zazwyczaj krępe, wylewy krótkie, wychylone i niekiedy zdobione (Brather 1996, 27-42). Z koncepcją Brathera dotyczącą genezy naczyń typu Feldberg dyskutowali zarówno badacze polscy (Leciejewicz 2006, 35; Dulinicz 2001, 52-53), jak i niemieccy (Herrmann 1996, 65). Marek Dulinicz przyjął jednak ustalenia Brathera dotyczące chronologii (około połowy VIII wieku), podał natomiast w wątpliwość hipotezę o genetycznych związkach naczyń feldberskich z ceramiką wczesnokarolińską (Dulinicz 2001, 53).

Koncepcję genezy naczyń typu Feldberg, nieco zbliżoną do stanowiska J. Herrmanna, zaprezentował także Edward Dąbrowski (Dąbrowski 2001a). Stwierdził on, że dużą rolę w ukształtowaniu się specyficznego charakteru wytwórczości garncarskiej (w tym w pojawieniu się naczyń zaliczanych do typu Feldberg) w pasie zachodnich ziem nadbałtyckich odegrał obszar Środkowego Nadodrza (Dąbrowski 2001a, 112). Ze względu na swoje położenie (obszar przenikania elementów kulturowych charakterystycznych dla strefy nadbałtyckiej i sudeckiej) był to teren, na którym dochodziło do dyfuzji różnych nurtów wytwórczości garncarskiej, niekiedy jeszcze o cechach garncarstwa ze schyłkowego okresu wpływów rzymskich (Dąbrowski 2001a, 115-116; Gruszka *et al.* 2013, 174-176). Obszar ten, także w nieco młodszych fazach wczesnego średniowiecza, odgrywał istotną rolę w przekazywaniu impulsów kulturowych z południa, m.in. w sferze wytwórczości garncarskiej (Gruszka, Pankiewicz 2016). Ponadto E. Dąbrowski przypominał słuszną uwagę W. Łosińskiego, który zauważył, że zjawisko określane jako stylizyka czy nurt feldberski w wytwórczości garncarskiej, które obserwowane jest na obszarze Meklemburgii i Pomorza, jest efektem końcowym złożonych procesów, mających swoją genezę w znacznie szerszej skali czasowej i przestrzennej (Dąbrowski 2001a, 111; Łosiński 1991, 128-129). Także W. Łosiński widział w obszarze Środkowego Nadodrza rolę pośrednika w przekazywaniu z południa impulsów kulturowych, które doprowadziły do pojawienia się w zespołach zachodniopomorskich form silnie formująco obtaczanych, w tym także naczyń typu Kędrzyno (Łosiński 1972, 57-62).

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk, na których odkryto fragmenty naczyń z podciętym brzegiem.

Numeracja na mapie odpowiada numeracji katalogu (Tabela 1). Oprac. B. Gruszka

Fig. 1. Location of sites where fragments of vessels with undercut rims have been discovered.

The numbering on the map corresponds to the catalogue numbers (Table 1). Compiled by B. Gruszka

Czy zatem studia nad fragmentami naczyń z tak zwanym podciętym brzegiem, które występują na obszarze Środkowego Nadodrza w VII-VIII wieku,

mogą przyczynić się do lepszego zrozumienia problematyki związanej z genezą i chronologią naczyń typu Feldberg?

W ostatnich latach badania archeologiczne prowadzone nad problematyką wczesnego średniowiecza obszaru Środkowego Nadodrza, zarówno te terenowe, jak i gabinetowe, przyczyniły się do rozpoznania dynamiki i chronologii procesów osadniczych zachodzących w VII-X wieku (Gruszka 2021). Wypracowano ponadto lokalny schemat typologiczno-periodyzacyjny ceramiki (Gruszka 2010d), który pozwala synchronizować chronologię poszczególnych stanowisk na podstawie występowania lub braku określonych cech fragmentów naczyń. Schemat jest aktualizowany i uzupełniany wraz z przyływem nowych danych (por. Gruszka 2024).

ROZKŁAD TERYTORIALNY NACZYŃ Z PODCIĘTYM WYLEWEM

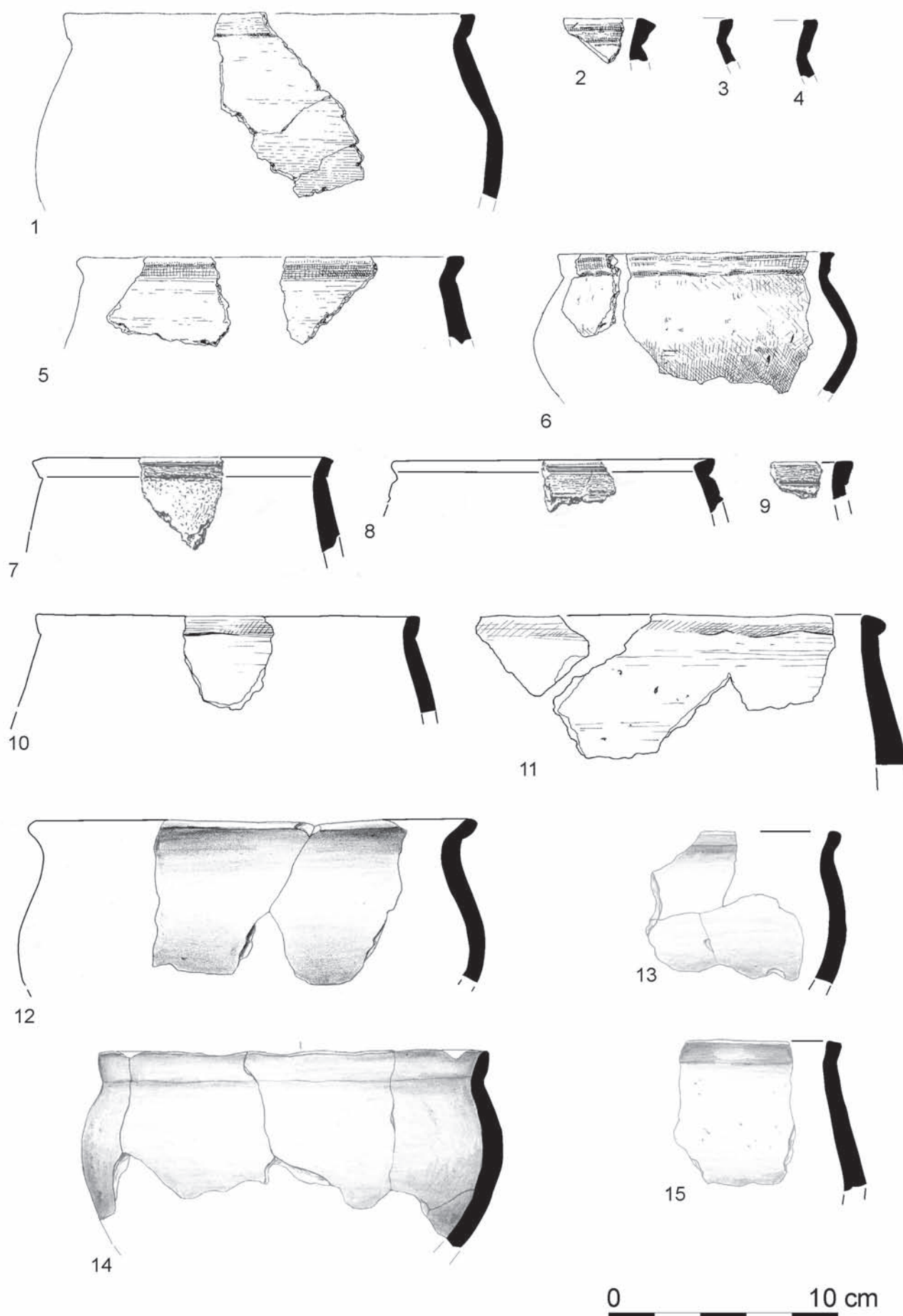
Naczynia z podciętym brzegiem występują na obszarze ograniczonym od południa pradoliną warszawsko-berlińską, natomiast od północy Wartą. Jednak najliczniej naczynia te są odkrywane na stanowiskach położonych w dosyć wąskim pasie pomiędzy doliną strugi Lubinicy na południu a Bruzdą Zbąszyńską i jeziorami pszczewskimi na wschodzie oraz Obrą na północy (ryc. 1). Pojedyncze stanowiska, na których znaleziono naczynia z podciętym brzegiem występują na południe od pradoliny warszawsko-berlińskiej. Są to Datyń, stan. 16 (nr kat. 3) (Domański 1998, ryc. 3:4), Koło, stan. 3 (nr kat. 11) (Domański 1998, ryc. 8:2) i Letnica, stan. 13 (nr kat. 12) (Dąbrowski 1995, ryc. 2:10). Z kolei izolowane i najbardziej na północ położone stanowiska, na których zarejestrowano interesujące nas przykłady naczyń, to Santok, stan. 1

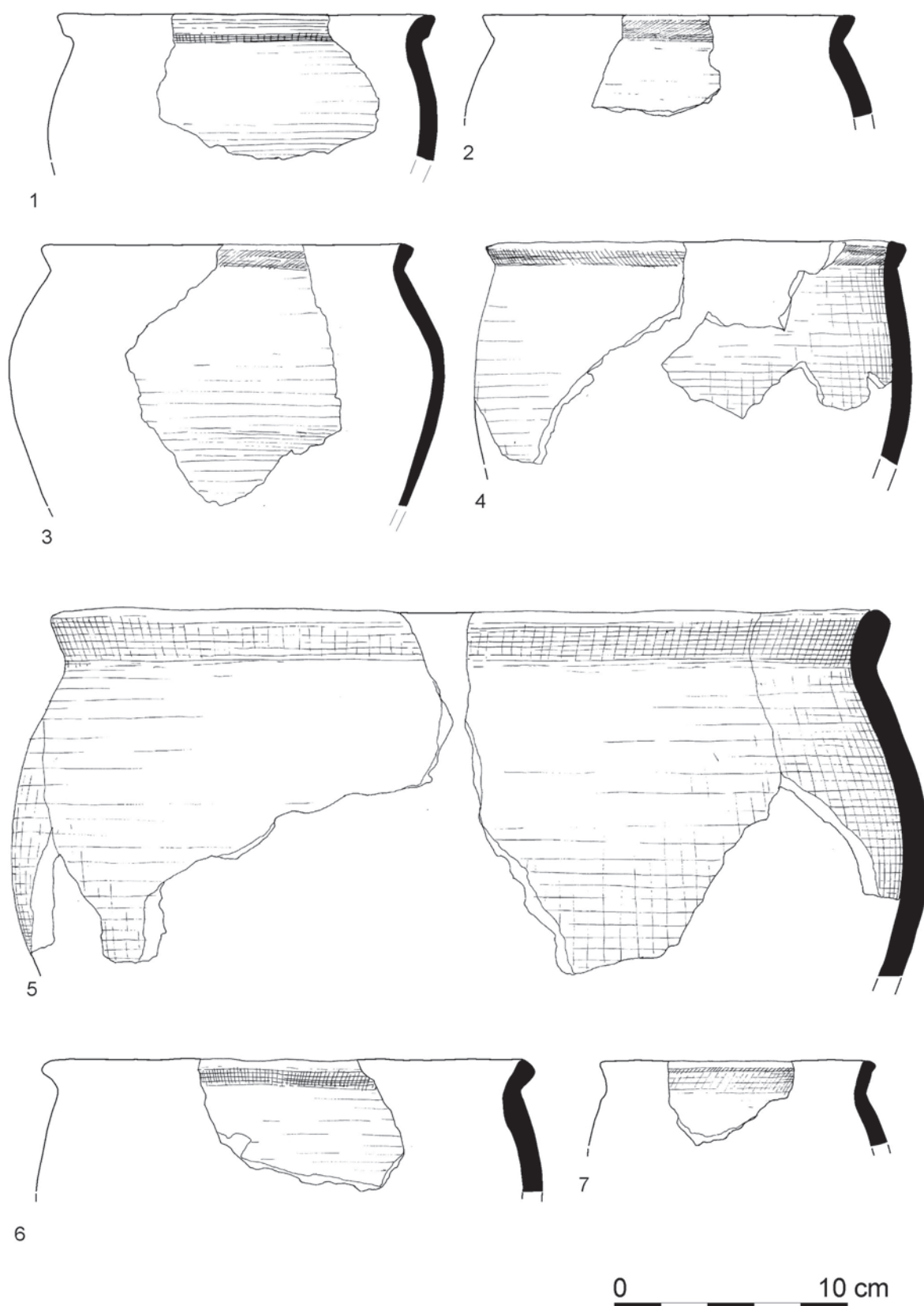
(nr kat. 26), skąd znamy kilka fragmentów takich naczyń zaliczonych przez Urszulę Dymaczewską do typu II (Dymaczewska, Dymaczewski 1967, ryc. 6:3, 11; 10:8; Dymaczewska 1970, 167-168, ryc. 10:19; 11:8, 9; 12:13, 17, 18; Dąbrowski 1995, ryc. 10) oraz Mierzyn, stan. 1 (nr kat. 13) (Dąbrowski 1995, ryc. 2:12; Hensel, Kurnatowska [red.] 1972, 47, ryc. 18:8), skąd pochodzi jeden fragment takiego naczynia.

Dotychczasowy stan badań pozwala na wyróżnienie kilku wyraźnie wydzielających się enklaw występowania analizowanych naczyń. Pierwsza to okolice Krosna Odrzańskiego (ryc. 1), gdzie naczynia z podciętym wylewem odkryto na grodziskach w Połupinie, stan. 2 (nr kat. 24; ryc. 2:1-6) (Gruszka 2016, 182-183, ryc. 31:7; 50:5, 6; 52:1; 54:1; 68:1; 70:2; 71:3) i Gostchorzu stan. 1 (nr kat. 6, ryc. 2:7-9 – tu obok naczyń z podciętym brzegiem wystąpiły w jednym zespole fragmenty zdobionych naczyń typu Feldberg, zob. Dąbrowski 2001a, ryc. 4:1, 5) oraz osadach w Połupinie, stan. 4 (nr kat. 25) (Dąbrowski 1995, ryc. 2:11) i Osiecznicy, stan. 1 (nr kat. 23) (Dąbrowski 1995, ryc. 8:5). Kolejne skupisko to dolina strugi Lubinicy, Gnilej Obry i Paklicy (ryc. 1). Na tym obszarze omawiane naczynia szczególnie licznie wystąpiły na osadach w Wilenku, stan. 16 (nr kat. 30) (Dębski 2014, 45, tabl. XIII:3; XIV:4), Myszęcinie, stan. 19 (nr kat. 16; ryc. 2:10, 11) (Pawlak 2013, 299-302, ryc. 71:4; 73:6; 74:4, 14; 75:1), Gościkowie, stan. 5 (nr kat. 7; ryc. 3) (Pawlak 2012, 173-176, 180-184, ryc. 16:9; 19:1, 3, 4, 10; 22:5; 24:4, 6), Grodziszczu, stan. 9 (nr kat. 8; ryc. 4-5) (Gruszka 2010b, tabl. 46:1; 47:1, 3, 4; 48; 49:1; 50:2; 51:1; 52:1, 7; 56:4; 57:1; 57:11; 58:2), Jordanowie, stan. 7 (nr kat. 9; ryc. 6:1-13) (Gruszka 2024a, tabl. VI:3; VIII:6;

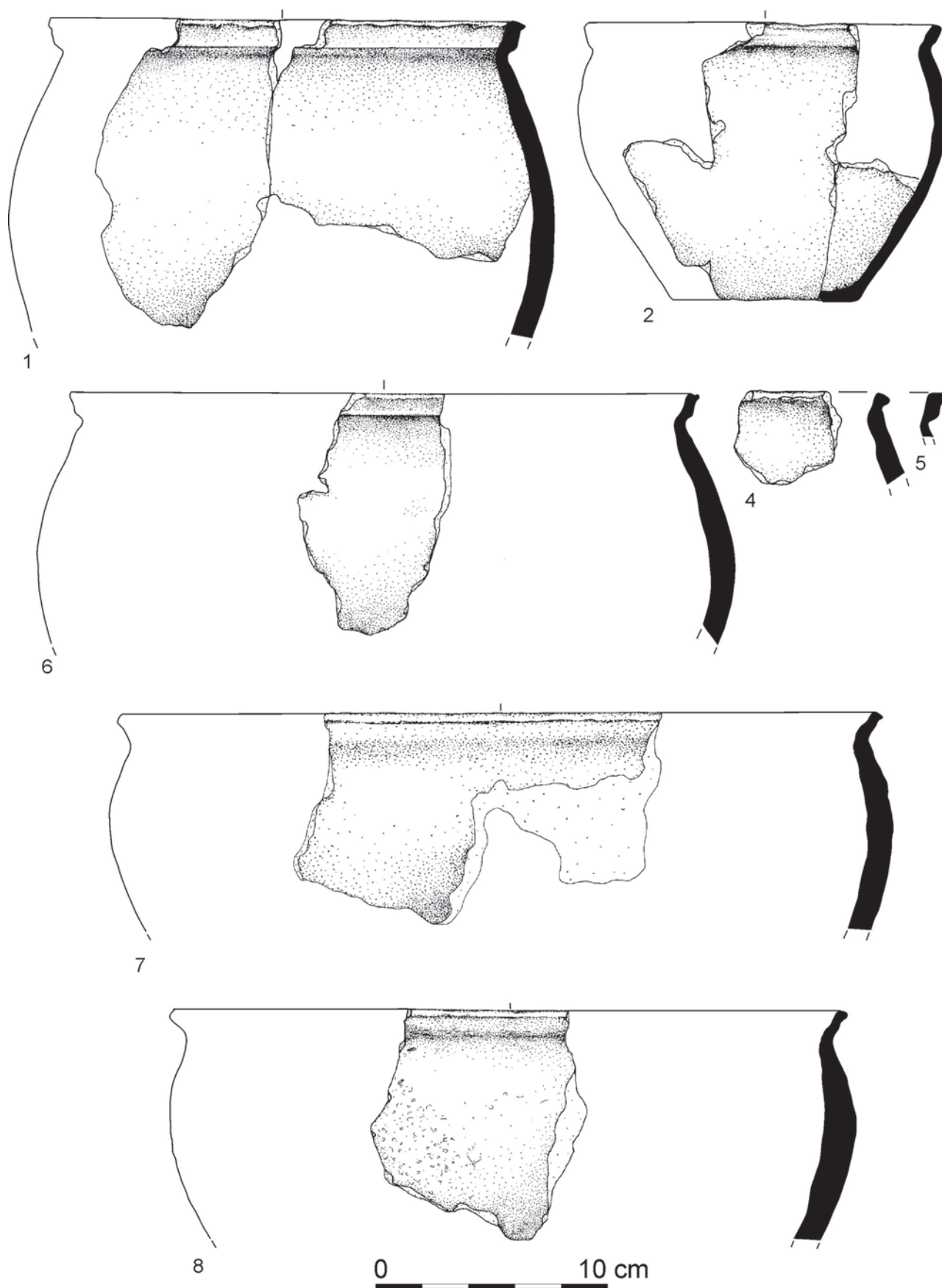
Na sąsiedniej stronie:

Ryc. 2. Fragmenty naczyń z podciętym brzegiem. Połupin, stan. 2, gm. Dąbie: 1 – z doczyszczania profilu północnego w wykopie 6 (nr inw. 88/61), 2 – z wyrównywania profilu wykopu 1 (nr inw. 21/61), 3 – z północnego skłonu wału (nr inw. 94/61), 4 – z doczyszczania górnych poziomów wału od strony zachodniej (nr inw. 8/63), 5 – z warstwy między kamieniami obsuniętymi z konstrukcji wału (nr inw. 11/63), 6 – z warstwy poniżej kamieni będących rozsypiskiem łoża wewnętrznego wału (wykop 6 i 7) (nr inw. 3/63); Gostchorze, stan. 1, gm. Krosno Odrzańskie: 7-9 – zespół 1/62; Myszęcin, stan. 19, gm. Szczaniec: 10 – obiekt B83, 11 – obiekt J28; Mozów, stan. 23, gm. Sulechów: 12 – obiekt B4, 13 – obiekt B92, 14 – obiekt B129, 15 – obiekt B34. Rys. E. Dąbrowski, E. Pawlak, S. Kałagate, oprac. B. Gruszka
Fig. 2. Fragments of vessels with undercut rim. Połupin, Site 2, Dąbie commune: 1 – from cleaning the northern profile in Trench 6 (Inv. No. 88/61), 2 – from levelling the profile of Trench 1 (Inv. No. 21/61), 3 – from the northern slope of the rampart (Inv. No. 94/61), 4 – from cleaning the upper levels of the rampart on the western side (Inv. No. 8/63), 5 – from a layer between stones slipped from the rampart construction (Inv. No. 11/63), 6 – from a layer below stones being a spillway of the internal face of the rampart (Trenches 6 and 7) (Inv. No. 3/63); Gostchorze, Site 1, Krosno Odrzańskie commune: 7-9 – assemblage 1/62; Myszęcin, Site 19, Szczaniec commune: 10 – Feature B83, 11 – Feature J28; Mozów, Site 23, Sulechów commune: 12 – Feature B4, 13 – Feature B92, 14 – Feature B129, 15 – Feature B34. Drawn by E. Dąbrowski, E. Pawlak, S. Kałagate, compiled by B. Gruszka

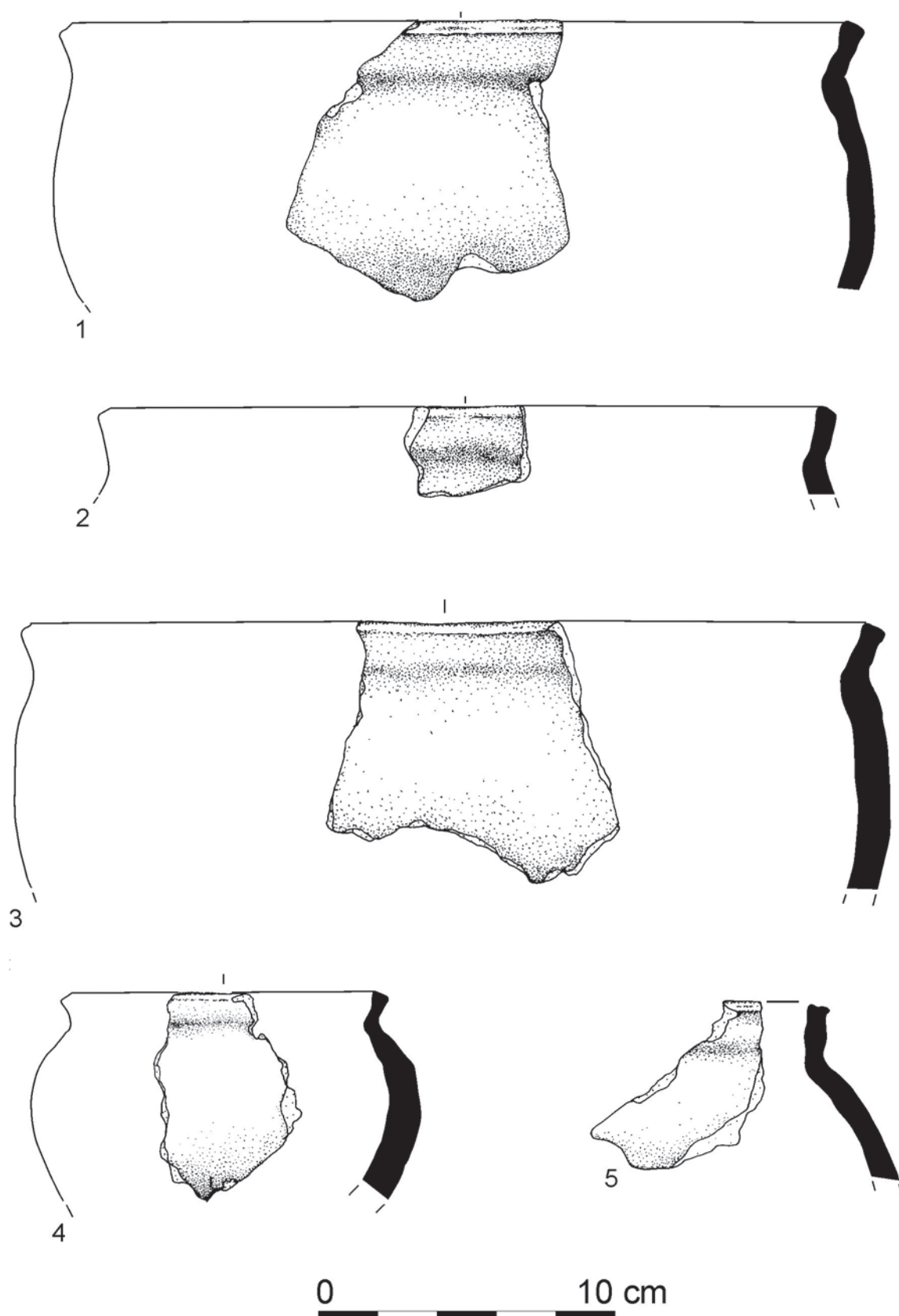

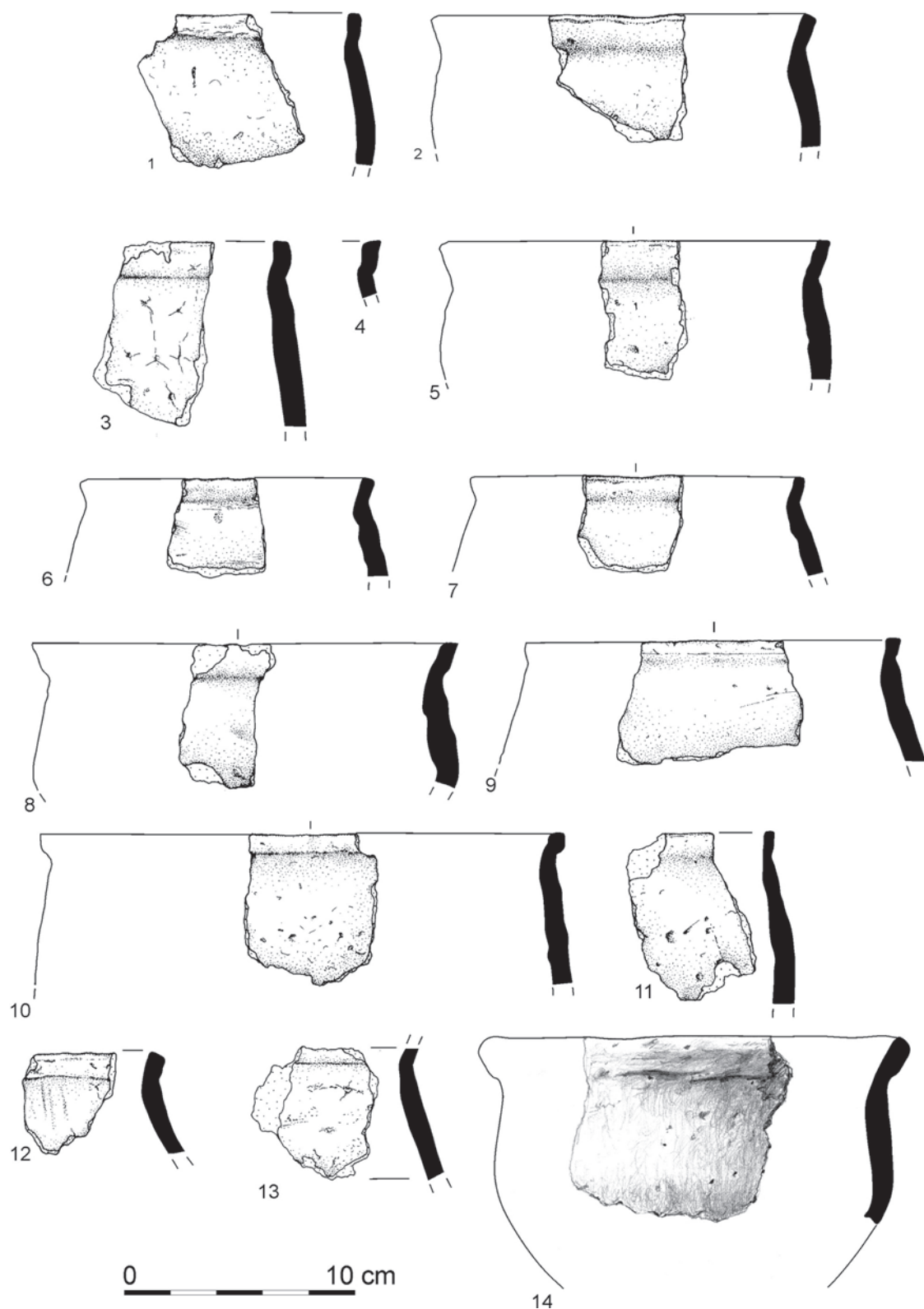
Ryc. 3. Fragmenty naczyń z podcięтым brzegiem. Gościkowo, stan. 5, gm. Świebodzin: 1 – obiekt D16, 2 – obiekt F79, 3-4 – obiekt G38, 5-7 – obiekt F46. Rys. E. Pawlak, S. Kałagate, E. Dąbrowski. Oprac. B. Gruszka
 Fig. 3. Fragments of vessels with an undercut rim. Gościkowo, Site 5, Świebodzin commune: 1 – Feature D16, 2 – Feature F79, 3-4 – Feature G38, 5-7 – Feature F46. Drawn by E. Pawlak, S. Kałagate, E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

Ryc. 4. Fragmenty naczyń z podciętym brzegiem. Grodziszcze, stan. 9, obiekt 146. Rys. D. Krzyżyńska
 Fig. 4. Fragments of vessels with undercut rims. Grodziszcze, Site 9, Feature 146. Drawn by D. Krzyżyńska

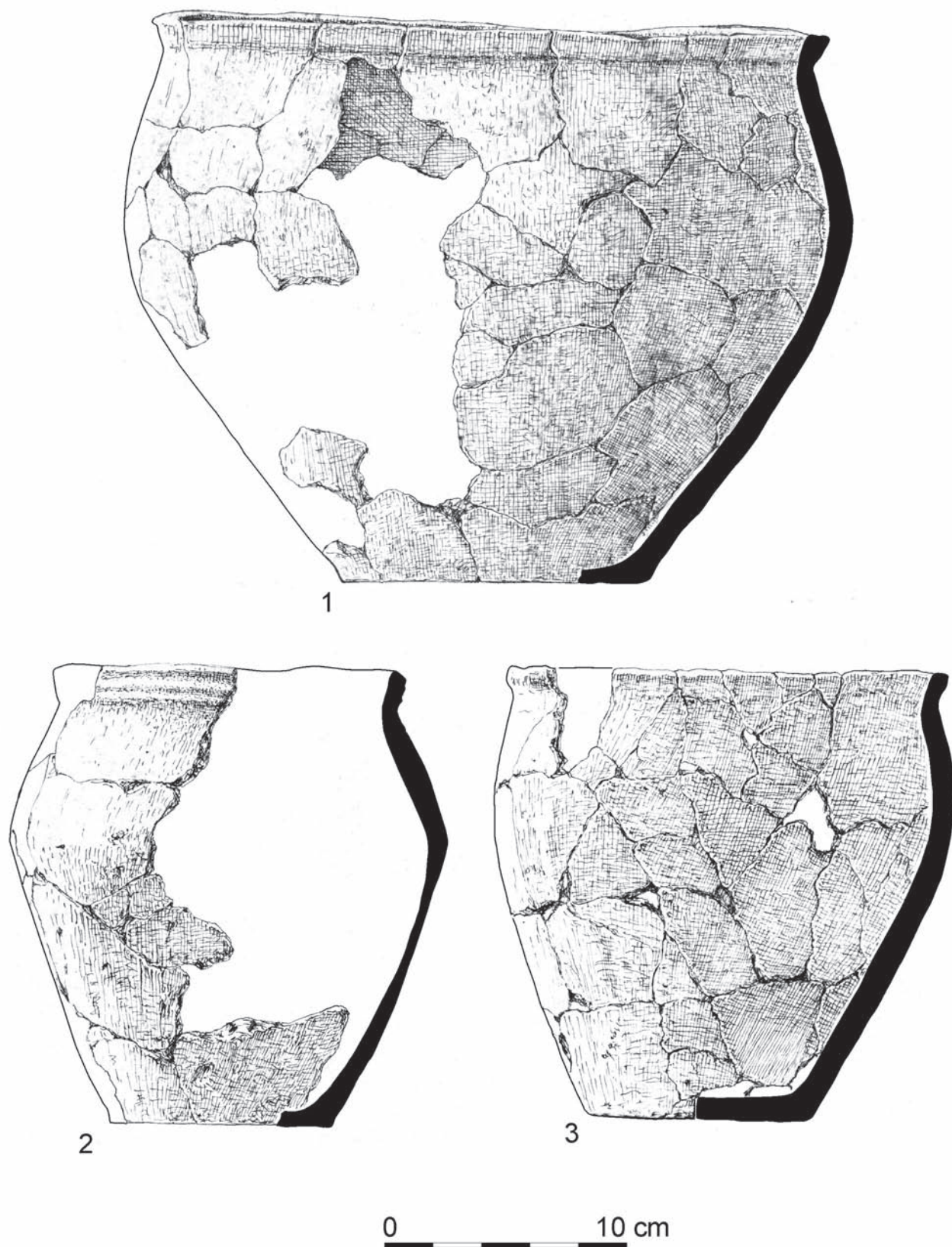
Ryc. 5. Fragmenty naczyń z podciętym brzegiem. Grodziszcze, stan. 9, gm. Świebodzin: 1-2 – obiekt 38, 3 – obiekt 46, 4 – obiekt 206, 5 – obiekt 15. Rys. D. Krzyżyńska
 Fig. 5. Fragments of pottery with undercut rims. Grodziszcze, Site 9, Świebodzin commune: 1-2 – Feature 38, 3 – Feature 46, 4 – Feature 206, 5 – Feature 15. Drawn by D. Krzyżyńska

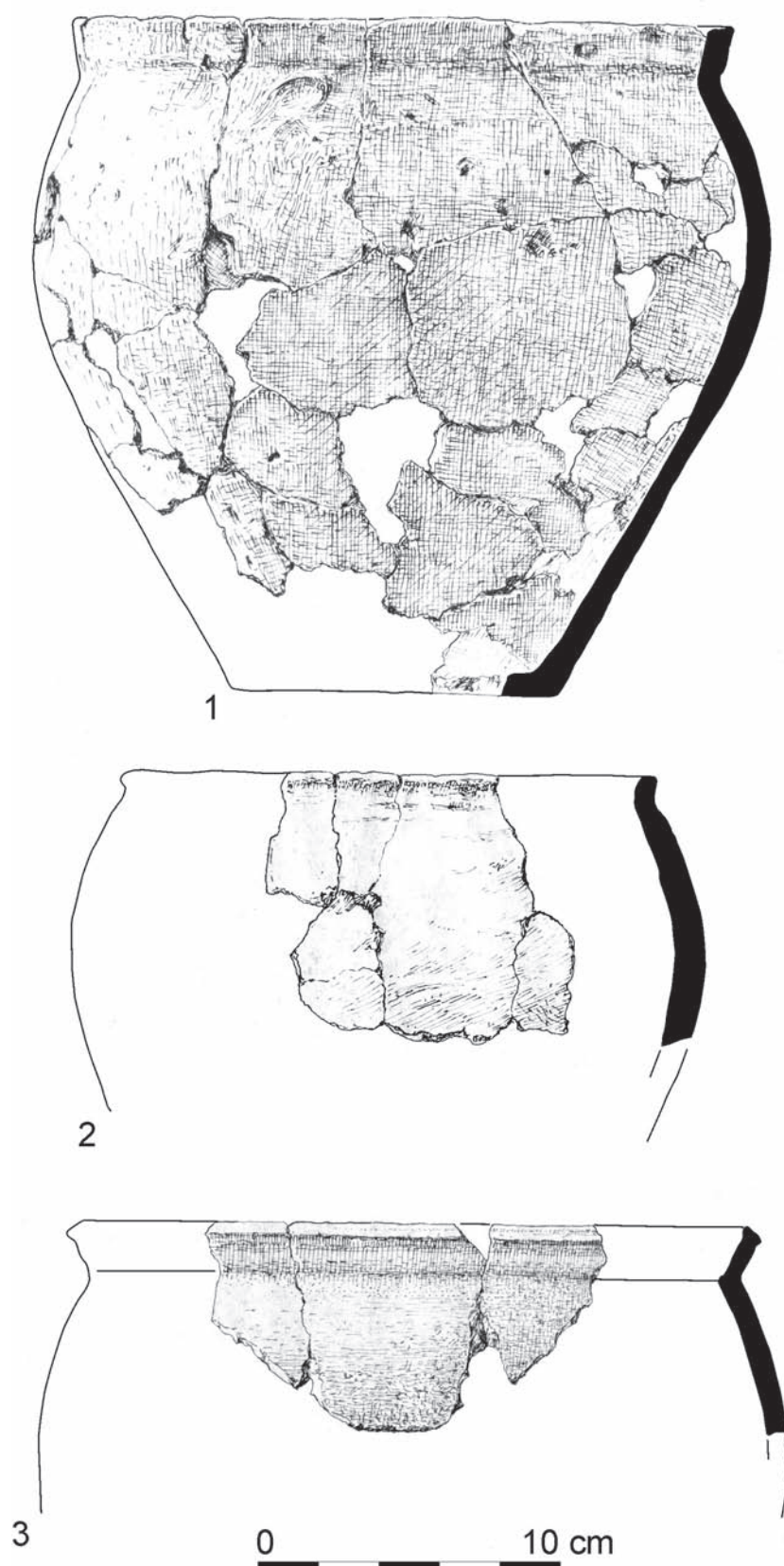
Ryc. 6. Fragmenty naczyń z podciętym brzegiem. Jordanowo, stan. 7, gm. Świebodzin: 1 – warstwa kulturowa, nr inw. A/291, 2 – warstwa kulturowa, nr inw. A/422, 3-4 – obiekt A110, 5 – obiekt A146, 6-7 – obiekt A114, 8 – obiekt A148, 9 – obiekt B10, 10 – obiekt A228, 11 – obiekt B59, 12 – obiekt C26, 13 – obiekt C35;

Kalsk, stan. 1, gm. Sulechów: 14 – jama 1. Rys. D. Krzyżyńska, E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka

Fig. 6. Fragments of pottery with an undercut rim. Jordanowo, Site 7, Świebodzin commune: 1 – layer, Inv. No. A/291, 2 – layer, Inv. No. A/422, 3-4 – Feature A110, 5 – Feature A146, 6-7 – Feature A114, 8 – Feature A148, 9 – Feature B10, 10 – Feature A228, 11 – Feature B59, 12 – Feature C26, 13 – Feature C35; Kalsk, Site 1, Sulechów commune: 14 – Pit 1. Drawn by D. Krzyżyńska, E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

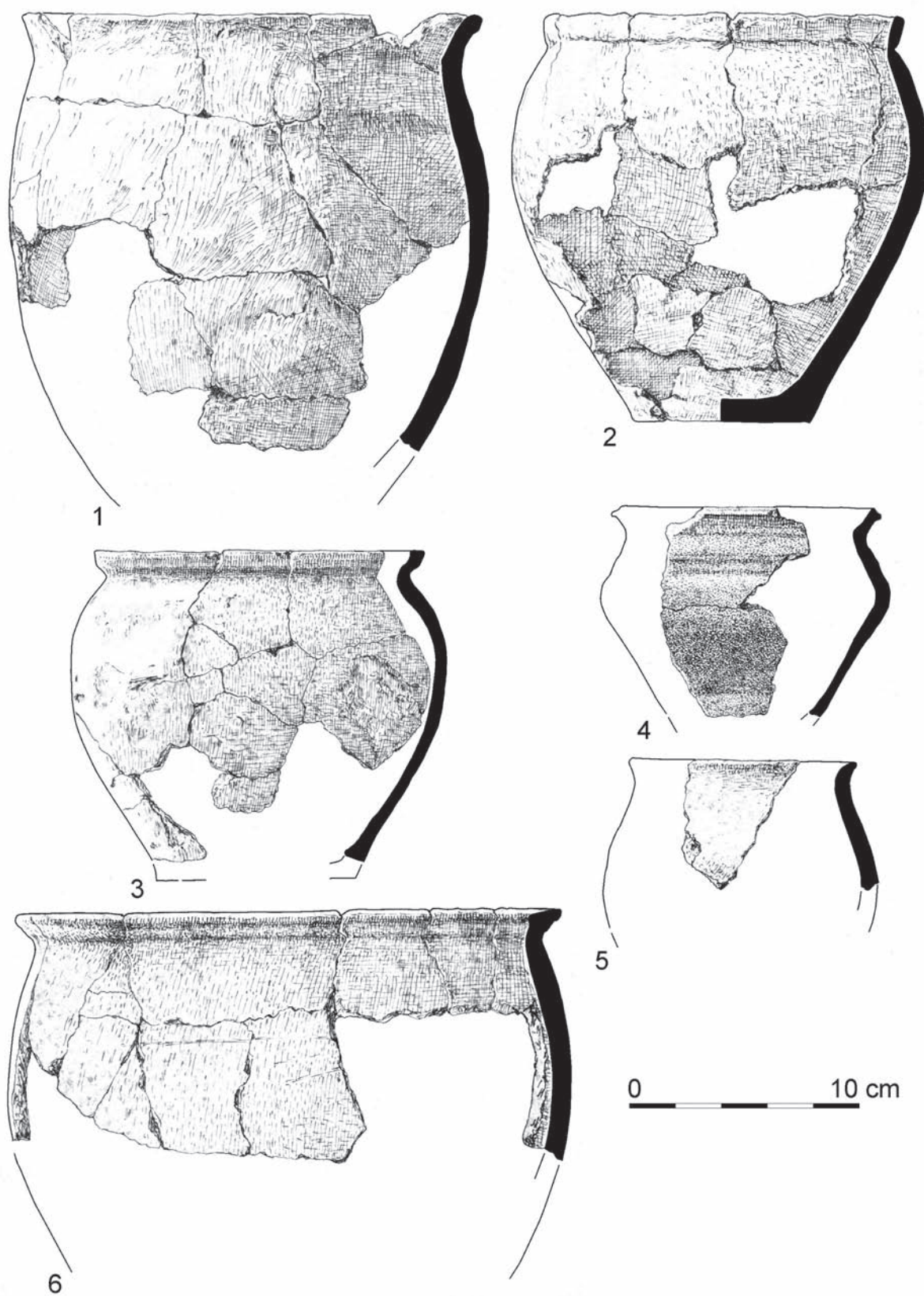

Ryc. 7. Nowy Dworek, stan. 3, gm. Świebodzin. Fragmenty naczyń z podciętym brzegiem:
 budynek naziemny nr 2. Rys. E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka
 Fig. 7. Nowy Dworek, Site 3, Świebodzin commune. Fragments of pottery with undercut rims:
 remains of the above-ground building no. 2. Drawn by E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

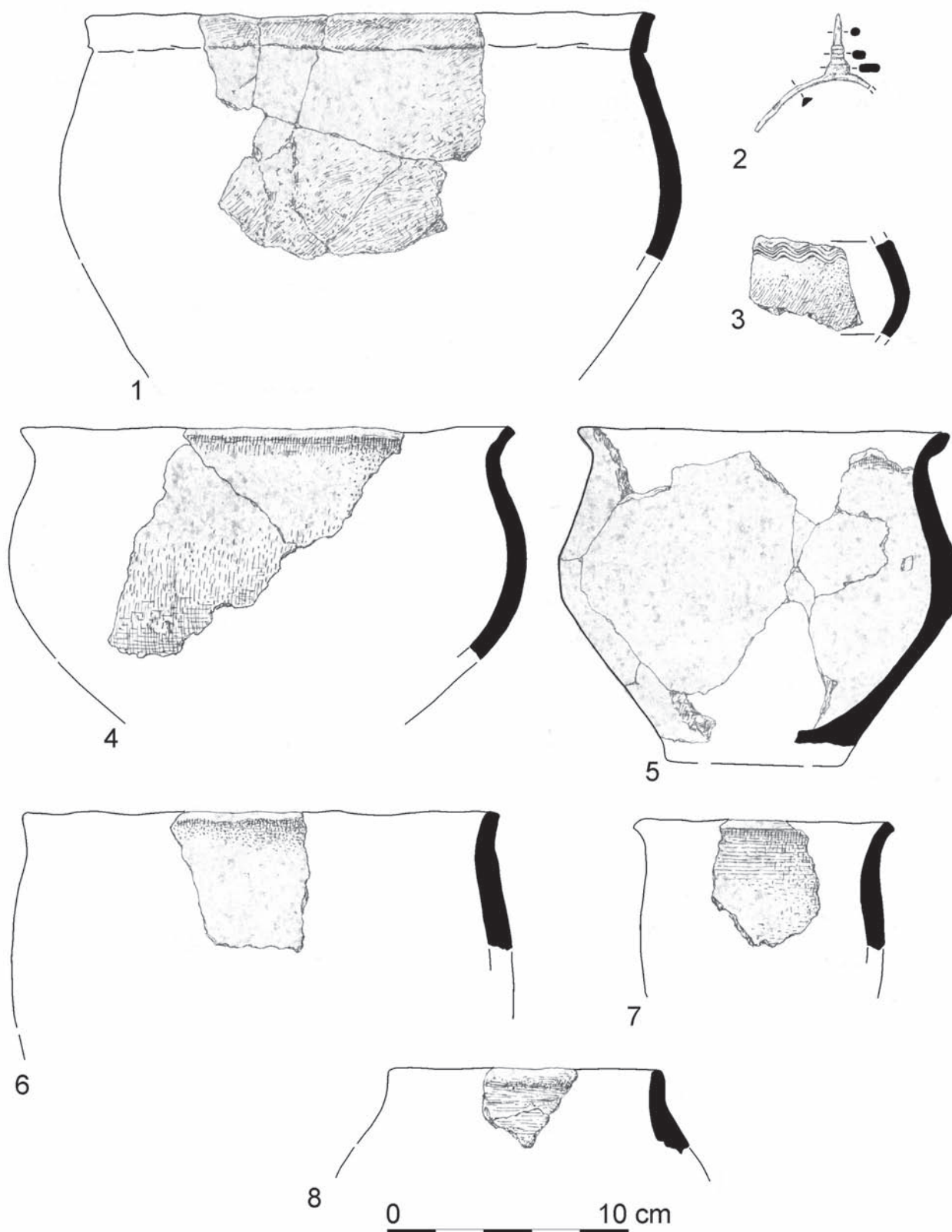
Ryc. 8. Nowy Dworek, stan. 3, gm. Świebódzin. Fragmenty naczyń z podciętym brzegiem:
budynek naziemny nr 2. Rys. E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka

Fig. 8. Nowy Dworek, Site 3, Świebódzin commune. Fragments of pottery with undercut rims:
remains of the above-ground Building No. 2. Drawn by E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

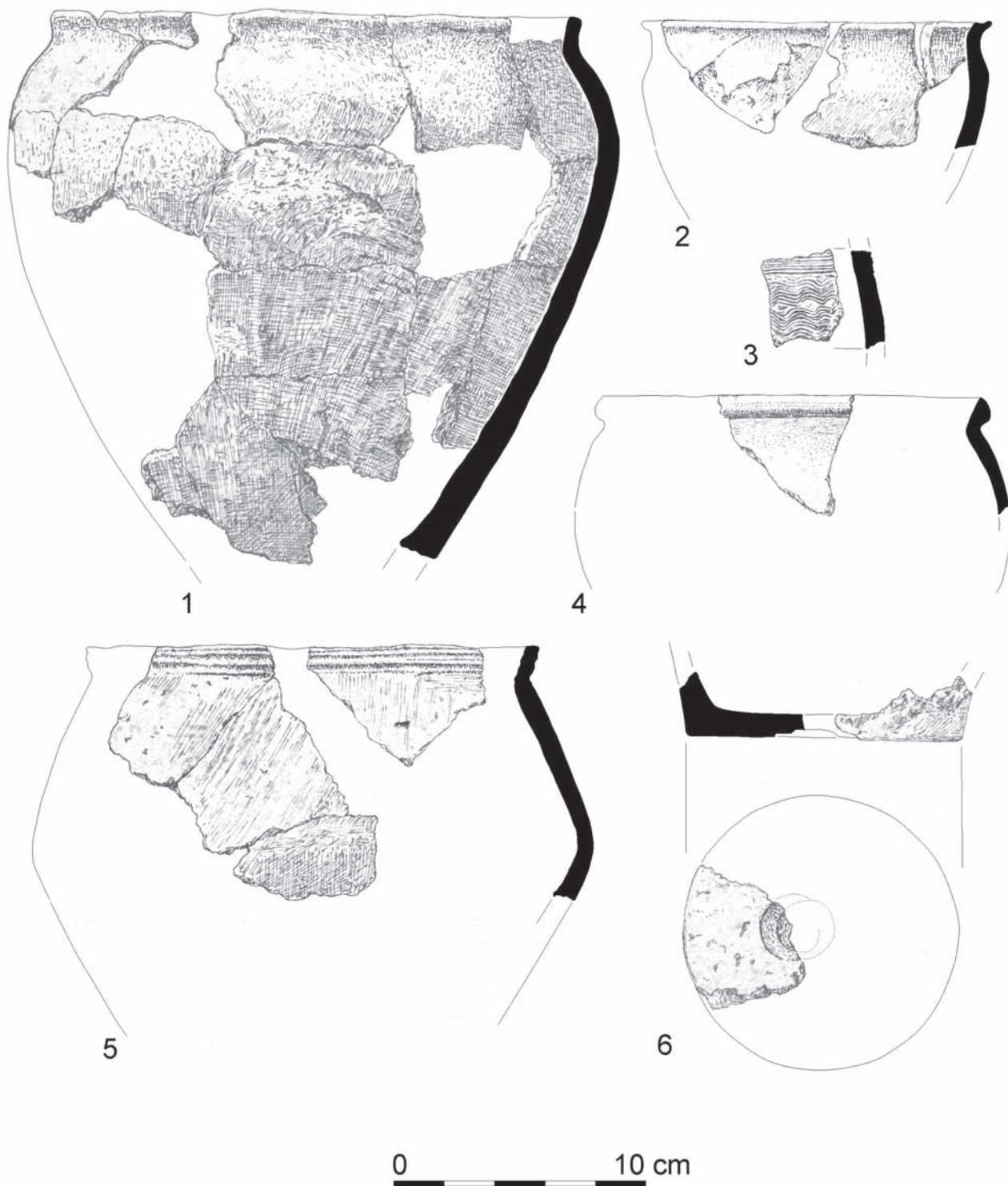

Ryc. 9. Nowy Dworek, stan. 3, gm. Świebodzin. Fragmenty naczyń, w tym egzemplarze z podciętym brzegiem (2, 3):
budynek naziemny nr 2. Rys. E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka

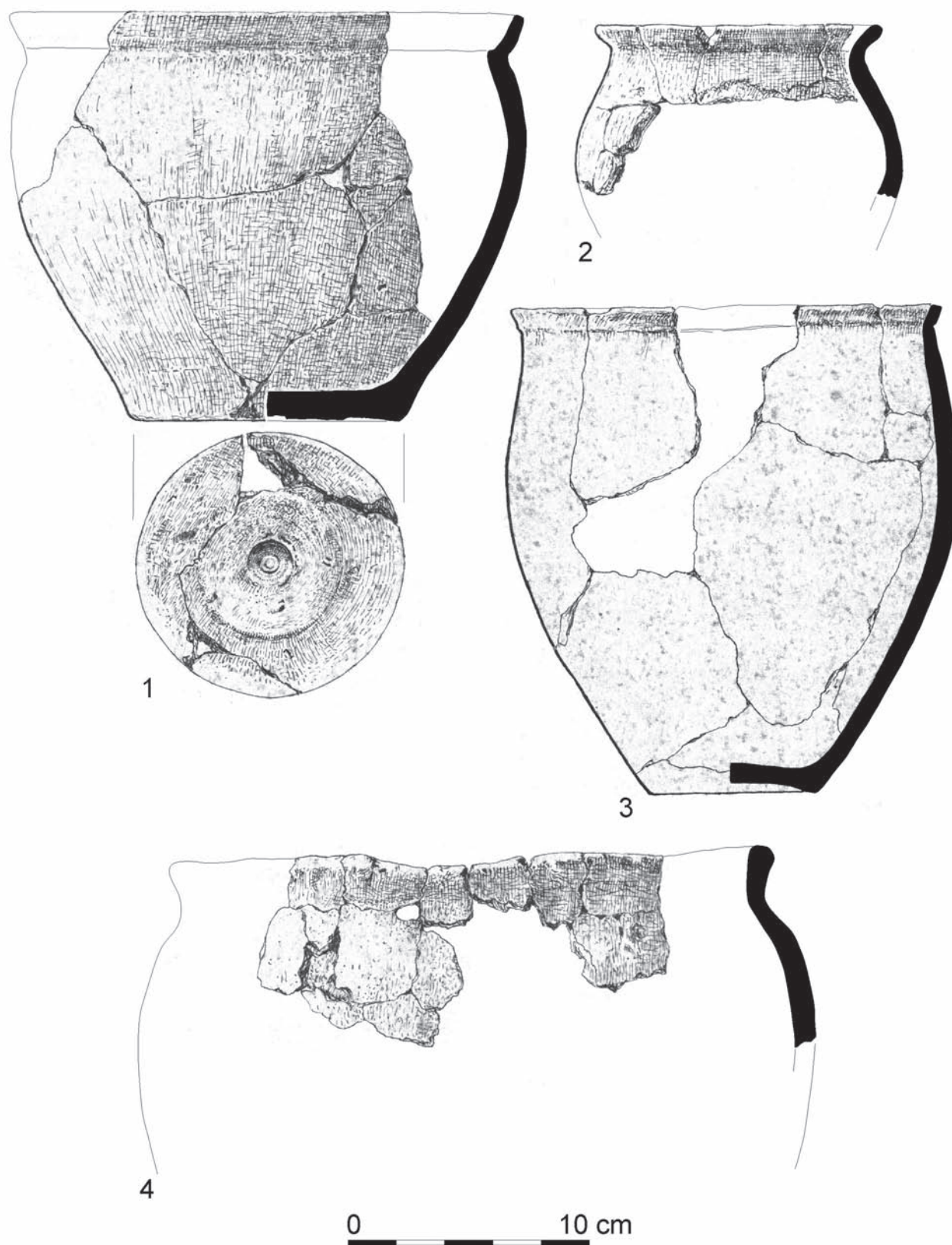
Fig. 9. Nowy Dworek, Site 3, Świebodzin commune. Fragments of pottery, including specimens with undercut
rims (2, 3): remains of the above-ground Building No. 2. Drawn by E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

Ryc. 10. Nowy Dworek, stan. 3, gm. Świebodzin. Jama 1, palenisko: 1, 3-8 – fragmenty naczyń, 2 – żelazna ostroga z haczykami zagiętymi do wnętrza. Rys. E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka
 Fig. 10. Nowy Dworek, Site 3, Świebodzin commune. Pit 1, Hearth: 1, 3-8 – pieces of pottery, 2 – iron spur with hooks bent inwards. Drawn by E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

Ryc. 11. Nowy Dworek, stan. 7, gm. Świebodzin. Fragmenty naczyń: jama 9. Rys. E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka
 Fig. 11. Nowy Dworek, Site 7, Świebodzin commune. Fragments of pottery: Pit 9. Drawn by E. Dąbrowski,
 compiled by B. Gruszka

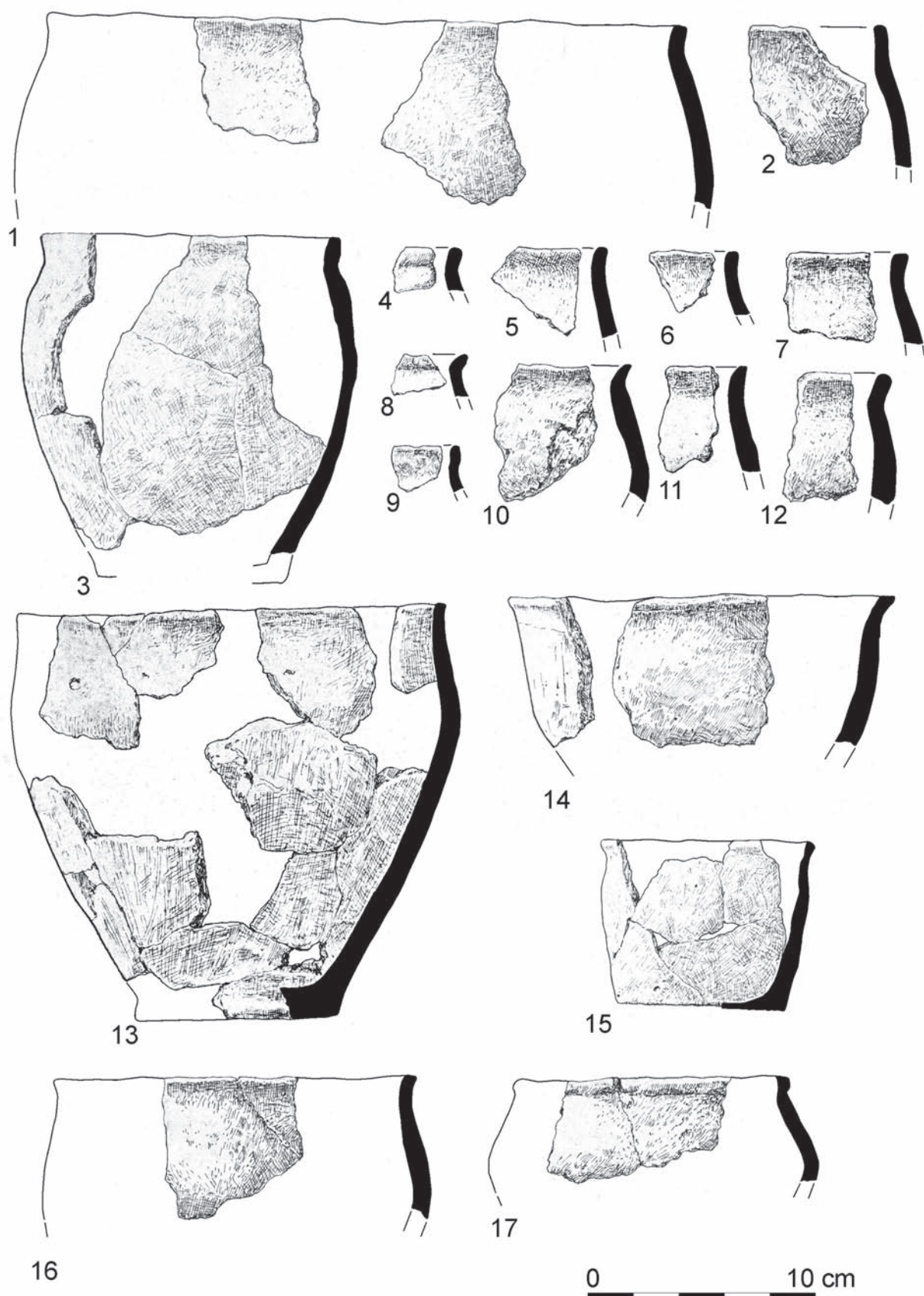

Ryc. 12. Nowy Dworek, stan. 7, gm. Świebodzin. Fragmenty naczyń (brak określonej lokalizacji).

Rys. E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka

Fig. 12. Nowy Dworek, Site 7, Świebodzin commune. Fragments of pottery (no specific location).

Drawn by E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

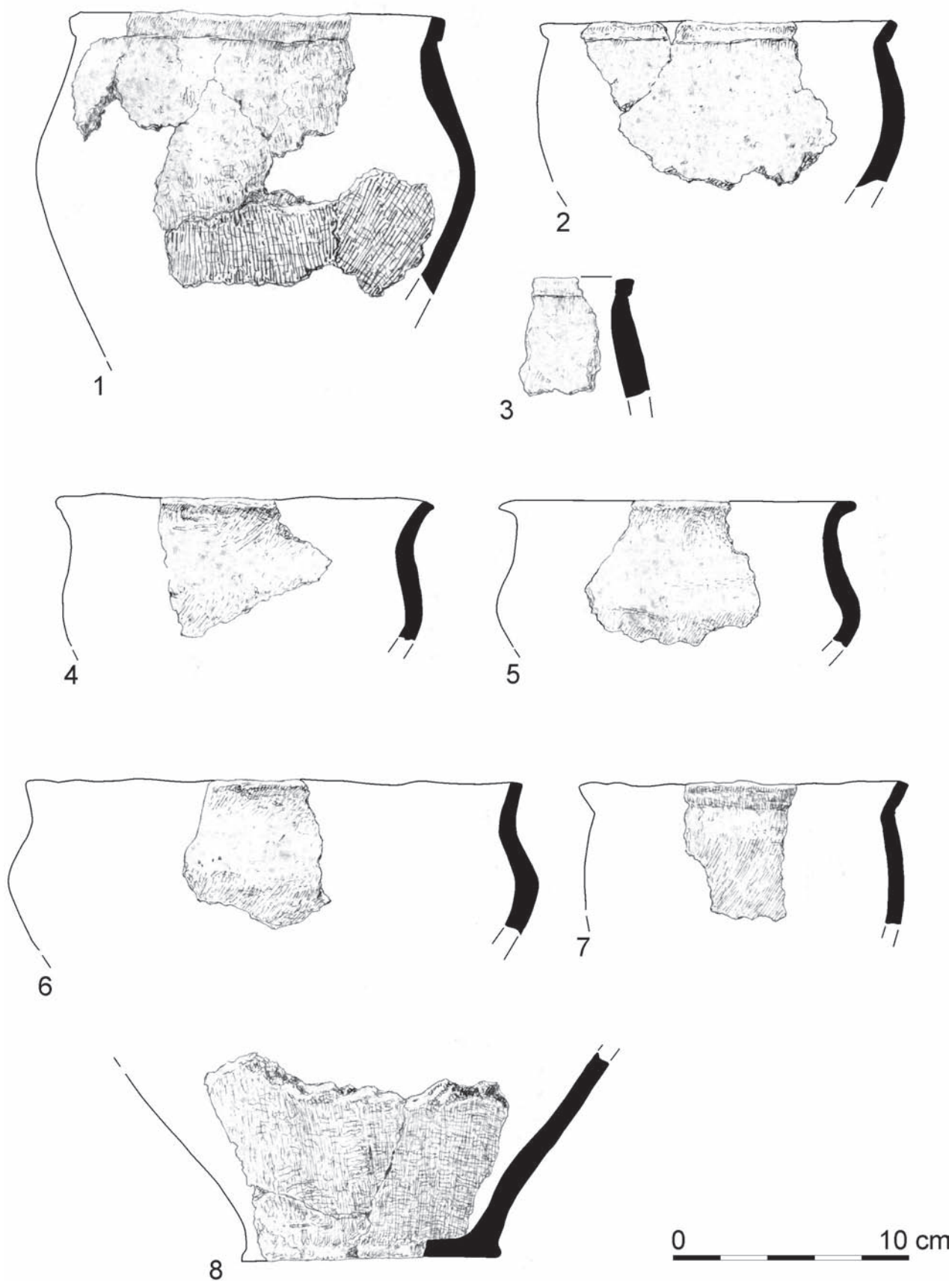

Ryc. 13. Borowy Młyn, stan. 1, gm. Pszczew. Fragmenty naczyń: jama 1.

Rys. E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka

Fig. 13. Borowy Młyn, Site 1, Pszczew commune. Fragments of pottery: Pit 1.

Drawn by E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

Ryc. 14. Borowy Młyn, stan. 1, gm. Pszczew. Fragmenty naczyń: jama 3.

Rys. E. Dąbrowski, oprac. B. Gruszka

Fig. 14. Borowy Młyn, Site 1, Pszczew commune. Fragments of pottery: Pit 3.

Drawn by E. Dąbrowski, compiled by B. Gruszka

XI:3; XV:4; XVII:1; XIX:1; XX:3; XXI:1; XXVI:2; XXVIII:3; XXIX:3; XXXV:2; XXXVII:3), Nowym Dworcu, stan. 1 (nr kat. 18) (Dąbrowski 2001a, ryc. 1), stan. 3 (nr kat. 19; ryc. 7:1-2; 8:1, 3; 9:2, 3; 10:1, 5) (Dąbrowski 1995, ryc. 6; 7; 9:1, 2), stan. 5 (nr kat. 20) (Dąbrowski 1995, ryc. 6; 7; 9:1, 2), stan. 6 (nr kat. 21) (Dąbrowski 1995, ryc. 6; 7; 9:1, 2) i stan. 7 (nr kat. 22; ryc. 11:5; 12:1, 3) (Przechrzta 1998, ryc. 7:a; Dąbrowski 1995, ryc. 2:1-4, 9; 6-7; 8:1; 9; 13-14; 15:7). Ostatnie, najliczniejsze skupisko znajduje się na północy, nad Obrą (ryc. 1), skąd liczne przykłady naczyń z podciętym wylewem pochodzą z Borowego Młyna, stan. 1 (nr kat. 1; ryc. 13:17; 14:1-3, 7) (Dąbrowski 1971, ryc. 13:1, 4-6; Dąbrowski 1995, ryc. 2:6-8; 4). Pojedyncze ich przykłady znamy z osad w Żółwinie, stan. 8 (nr kat. 32) (Dzieduszycki 1998, ryc. 6:3, 4, 14; 8:1) i stan. 29 (nr kat. 31) (Kabaciński *et al.* 1998, ryc. 23:1) oraz z Międzyrzecza i jego okolic: trzy osady w miejscowości Święty Wojciech, stan. 15 (nr kat. 27) (Indycka 2006, tabl. II:3; III:5; IV:3; V:2; VI:2, 11; IX:2, 3), stan. 16 (nr kat. 28) (Słowiński 2006, ryc. 6:3, 7; 7:1) i stan. 17 (nr kat. 29) (Uciechowska-Gawron 2006, ryc. 18:6), z dwóch osad z Międzyrzecza, stan. 11 (nr kat. 14) (Dąbrowski 2001a, 117; Hensel, Kurnatowska [red.] 1972, 70-71, ryc. 34) i stan. 78 (nr kat. 15) (Krzyszowski 2006, ryc. 28:2, 12; 30:2, 3) oraz z międzyrzeckiego grodu, z II fazy osadniczej (nr kat. 34). Do skupiska tego można także zaliczyć położone nieco dalej na zachód stanowiska w Grądku-Goruńsku, stan. 1 (nr kat. 5) (Dąbrowski 1995, ryc. 8:2), Chycinie, stan. 19 (nr kat. 2) (Błędowski *et al.* 2020; ryc. 38:r) i Nowej Wsi, stan. 1 (nr kat. 17) (Dzieduszycki *et al.* 1998, ryc. 34:8).

CHARAKTERYSTYKA NACZYŃ Z PODCIĘTYM WYLEWEM – PRZEDMIOT BADAŃ

Forma

Naczynia z podciętym wylewem reprezentują dosyć jednorodną grupę ze względu na formę. Według lokalnej typologii naczyń (zob. Gruszka 2010d, 126-132; Gruszka 2012, 58-66), dotychczas znane egzemplarze należy zaliczyć do rodziny typów C, która charakteryzuje się dwuelementowym profilem, w którym redukcji uległa szyjka, natomiast wyeksponowany jest wylew oraz bark naczynia. Bardziej

szczegółowa klasyfikacja pozwoliła na wydzielenie trzech podstawowych typów. Typ C1 (ryc. 15) wyróżnia się beczułkowatą linią barku oraz łukowatym brzuścem bez wyraźnego załamania. Naczynia charakteryzują się niskim stopniem profilacji barku oraz wydętości brzuśca. Kolejny typ C2 (ryc. 16, 17) skupia naczynia o esowatej linii barku i kolankowatym załomie brzuśca, który jest umieszczony w 1/2 lub 2/3 wysokości naczynia. Egzemplarze zaliczone do typu C2 odznaczają się niskim i średnim stopniem profilowania barku oraz niskim i średnim wskaźnikiem wydętości brzuśca. Ostatni wydzielony typ C3 (ryc. 18) grupuje naczynia, których linia barku przebiega po linii prostej, a naczynie ma wyraźny dwustożkowaty załom brzuśca. Naczynia typu C3 odznaczają się średnim stopniem profilacji barku i wydętości brzuśca (zob. Gruszka 2014, ryc. 4).

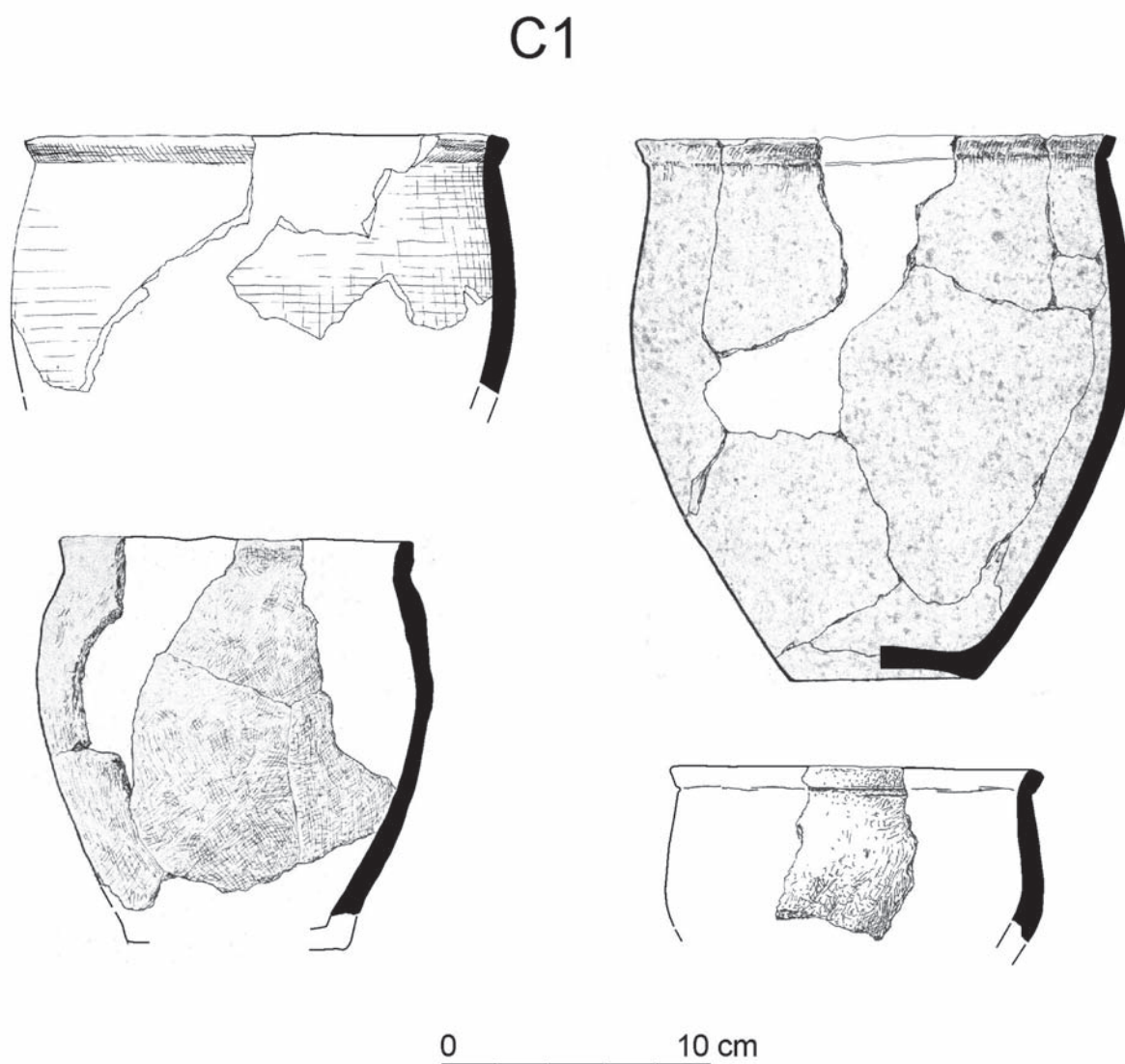
Ogólnie można stwierdzić, że znane dotychczas egzemplarze reprezentują naczynia o profilu esowatym, o mniej lub bardziej wyraźnym załomie brzuśca, które wykonano zarówno bez, jak i z wykorzystaniem rotacji koła garncarskiego.

Wylewy

Wspólnymi cechami wylewów naczyń z podciętym brzegiem jest występowanie dookólnego, mniej lub bardziej widocznego żłobka tuż pod krawędzią zewnętrzną (często pogrubioną w stosunku do ścianki naczynia). Podcięcie należy uznać za zabieg celowy, który powodował wyodrębnienie i uwypuklenie wylewu naczynia.

Wydzielono sześć odmian wylewów. Podstawą klasyfikacji był stopień profilacji krawędzi wewnętrznej, właściwej i zewnętrznej oraz ustawienie krawędzi właściwej naczynia względem osi pionowej naczynia (ryc. 19).

Odmiana 1 skupia wylewy, których krawędź właściwa jest ustawiona prostopadle do pionowej osi naczynia (17 szt.). Odmiana 2 różni się od poprzedniej ustawieniem krawędzi właściwej skośnie na zewnątrz od osi naczynia (14 szt.). W odmianie 3 zgrupowano wylewy mające cechy odmiany 1 i 2, przy czym krawędzie zewnętrzne i wewnętrzne mają wyraźne ślady dodatkowego profilowania (13 fragm.). Odmiana 4 skupia wylewy o wyraźnie wydłużonych, ścienionych i silnie wychylonych krawędziach w stosunku do osi naczynia. Na skutek celowego profilowania krawędzi wewnętrznych powstał charakterystyczny wrąb (na pokrywkę?) (4 szt.). Odmiana 5 grupuje wylewy

Ryc. 15. Przykłady naczyń z podciętym brzegiem – typ C1. Oprac. B. Gruszka

Fig. 15. Examples of vessels with an undercut rim – Type C1. Compiled by B. Gruszka

o silnie pogrubionych krawędziach, niekiedy fasetowanych (3 szt.). W ostatniej, 6 odmianie zgromadzono wylewy, na których po stronie zewnętrznej są widoczne ślady silnego, wielokrotnego formowania w postaci cienkich żłobków. Nie można wykluczyć, że jest to ślad po zastosowaniu silnego obtaczania naczynia na kole garncarskim (2 szt.).

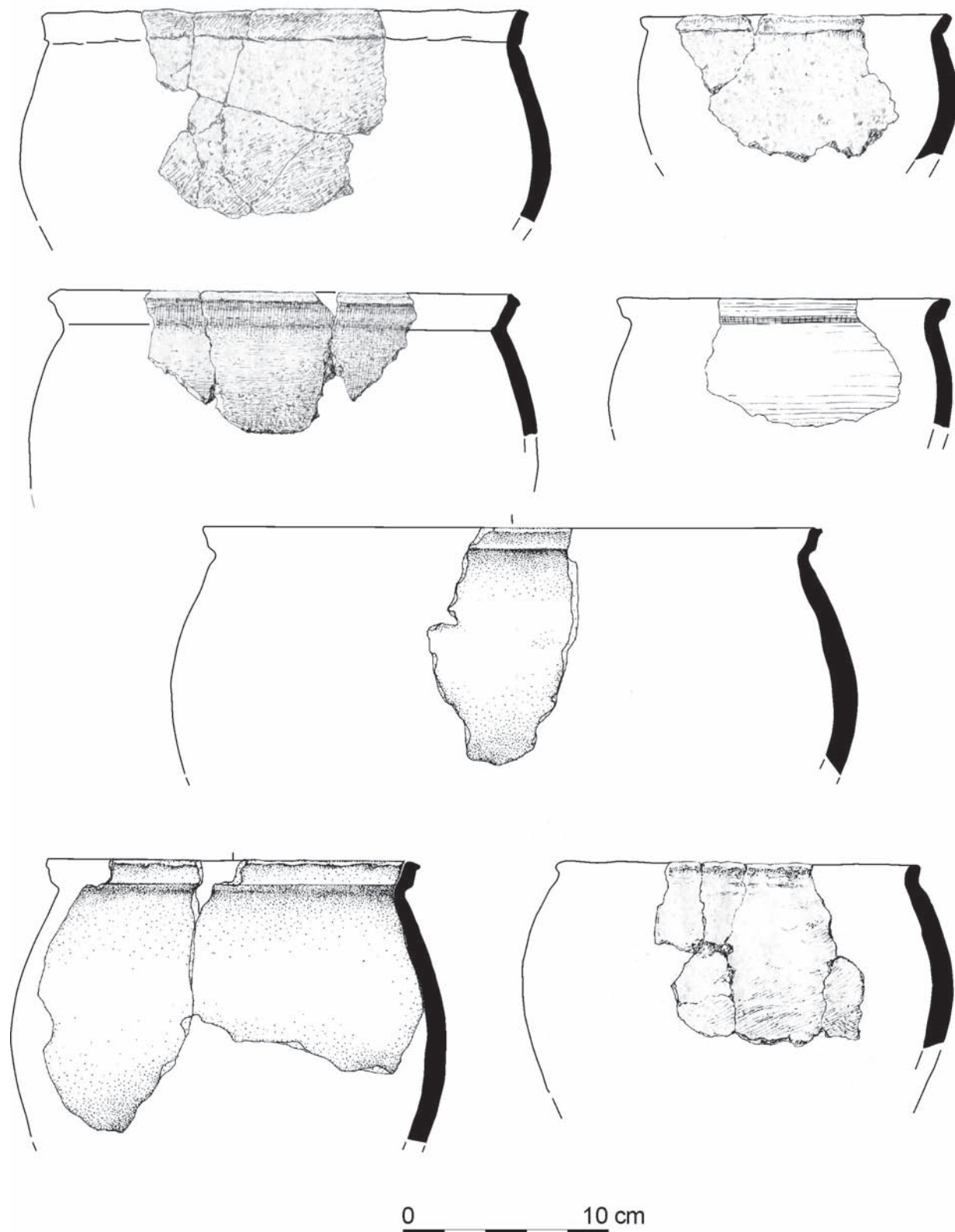
Zdobnictwo

Jak dotychczas nie zarejestrowano naczyń z podciętym brzegiem, które byłyby ornamentowane, poza jednym egzemplarzem pochodzącym z Santoka (Dymaczewska, Dymaczewski 1967, ryc. 7-5).

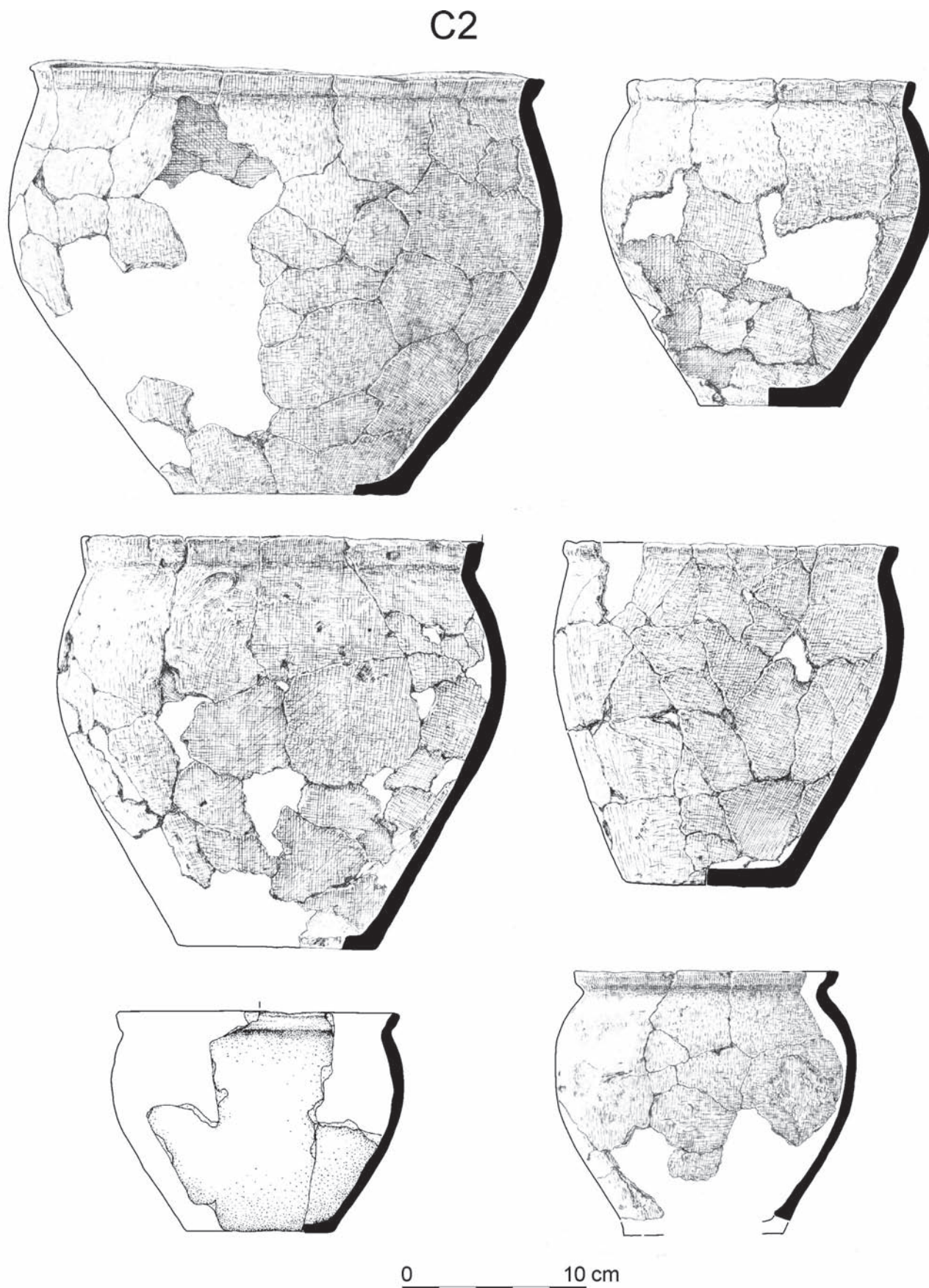
Technika produkcji

Można wyróżnić dwa nurty technologiczno-stylistyczne naczyń z podciętym wylewem. Do pierwszego należy zaliczyć egzemplarze wykonane bez użycia koła garncarskiego, podcięcie ma często charakter niedbały, a krawędzie naczyń należą do form prostych, słabiej profilowanych (przede wszystkim odmiana 1 i 2). Naczynia takie odkryto na osadach w Kalsku, stan. 1 (Gruszka 2011, tabl. II:1) (ryc. 6:14), w Jordanowie, stan. 7 (Gruszka 2010a; Gruszka 2024a), w Nowym Dworcu, stan. 7 (ryc. 11:5; 12:2, 3) (Przechrsta 1998, ryc. 7:a; Dąbrowski 1995, ryc. 2:1-4, 9; 6-7; 8:1; 9; 13-14; 15:7), w Dąbrówce koło Bojadel, w Osiecznicy, stan. 1 (Dąbrowski 1995, ryc. 8) czy też

C2

Ryc. 16. Przykłady naczyń z podciętym brzegiem – typ C2. Oprac. B. Gruszka
Fig. 16. Examples of vessels with an undercut rim – Type C2. Compiled by B. Gruszka

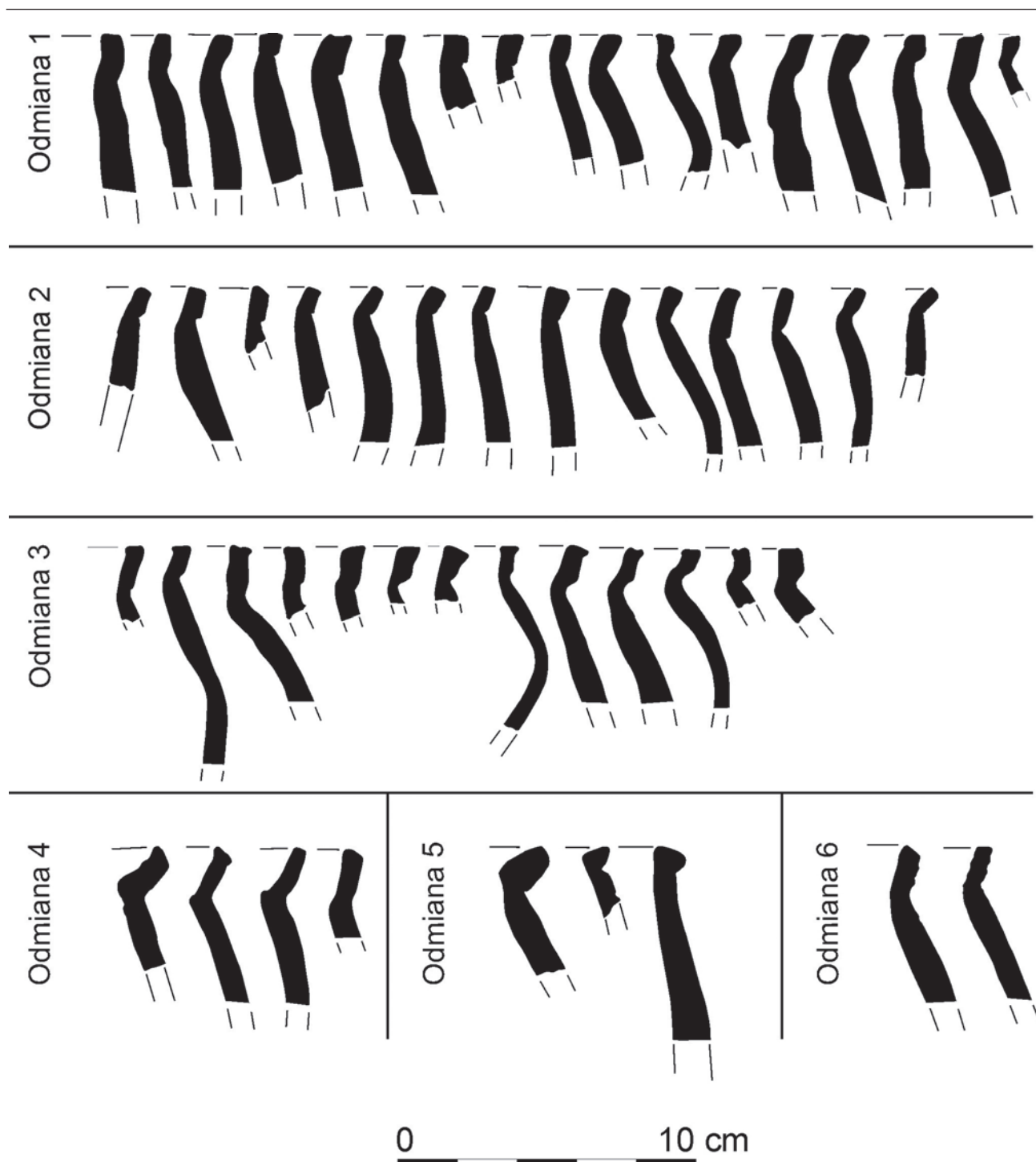

Ryc. 17. Przykłady naczyń z podciętym brzegiem – typ C2. Oprac. B. Gruszka
Fig. 17. Examples of vessels with an undercut rim – Type C2. Compiled by B. Gruszka

C3

Ryc. 18. Przykłady naczyń z podciętym brzegiem – typ C3. Oprac. B. Gruszka
Fig. 18. Examples of vessels with an undercut rim – Type C3. Compiled by B. Gruszka

Ryc. 19. Systematyka wylewów naczyń z podciętym brzegiem. Oprac. B. Gruszka
 Fig. 19. Typology of rims. Compiled by B. Gruszka

w Mozowie, stan. 23 (ryc. 2:12-15) (Gruszka 2015, 109; ryc. 16:1; 18:5; 21:2; 23:7). Z kolei drugi nurt obejmuje formy obtaczane, zazwyczaj przykrawędzie, cienkościenne, z wyraźnie zaznaczonym podcięciem tuż pod wylewem. Krawędzie są najczęściej silnie profilowane, bardzo dobrze opracowane i niekiedy sprawiają wrażenie, że zostały wykonane za pomocą

szablony (głównie odmiany 3-6). Przykłady bardziej progresywnych naczyń z podciętym wylewem pochodzą przede wszystkim z obszarów położonych na północ od doliny Odry (wyjątkiem jest osada w Letnicy, stan. 13) (Dąbrowski 1995, ryc. 2:10). Liczne przykłady odkryto na osadzie w Grodziszczu, stan. 9 (ryc. 4-5) (Gruszka 2010b), w Gościkowie, stan. 5 (ryc. 3)

(Pawlak 2012, np. ryc. 16:9; 19:1, 3, 4, 10; 22:5; 24:4, 6), w Myszęcinie, stan. 19 (Pawlak 2013, ryc. 71:4; 74:14) i przede wszystkim w Nowym Dworcu, stan. 3 (ryc. 7; 8:1, 3; 9:2, 3; 10:1, 5).

CHRONOLOGIA NACZYŃ Z PODCIĘTYM WYLEWEM

W przypadku zespołów wczesnośredniowiecznych naczyń pochodzących ze Środkowego Nadodrza najbardziej istotnymi cechami, których analiza pozwala na określenie czasu ich użytkowania, są wzajemne proporcje udziału form wykonanych z użyciem koła garncarskiego oraz egzemplarzy ornamentowanych (Gruszka 2024b, 233-236). W trakcie badań nad lokalnym wczesnośredniowiecznym warsztatem garncarskim zaobserwowano bowiem, że relacje te są zmienne w czasie, zatem równoległa analiza obu cech daje możliwość na relatywnie dokładne ustalenia dotyczące czasu użytkowania odpowiednio licznych zbiorów naczyń, a przede wszystkim na określenie chronologii względnej zespołów pochodzących z sąsiadujących ze sobą stanowisk (Gruszka 2016, 180-186). Warto w tym miejscu dodać, że we wczesnym średniowieczu rozwój garncarstwa na obszarze Środkowego Nadodrza nie przebiegał w sposób liniowy. Zdarza się, że w jednym zespole współwystępowały naczynia o różnym standardzie wykonania. Niekiedy pojedyncze garnki pochodzące ze starszych kontekstów reprezentowały bardziej zaawansowany warsztat garncarski niż egzemplarze z kontekstów młodszych. Z takim przypadkiem mieliśmy do czynienia w początkowym okresie wczesnego średniowiecza, kiedy to wraz z nieornamentowanymi naczyniami wykonanymi bez użycia koła garncarskiego współwystępowały naczynia o wyraźnie progresywnych cechach, które wyprzedzały lokalne przemiany wytwórczości garncarskiej (Gruszka 2010c, 238, 240; Gruszka *et al.* 2013, 174-176). Podobnie było pod koniec VIII i na początku IX wieku, kiedy na omawianym obszarze pojawiają się naczynia o cechach typowych dla wytwórczości warsztatowej. Mam tu na myśli występowanie form przysadzistych, które są zwieńczone silnie profilowanymi wylewami, pod którymi umieszczano kilka doskonale wykonanych wałków plastycznych. Pod względem warsztatu garncarskiego, techniki i technologii wykonania te starsze egzemplarze znacznie przewyższały młodsze naczynia typu tornowskiego, które pojawiły się około połowy IX wieku. Naczynia takie licznie odkryto na grodzisku w Połupinie

(Gruszka 2016, 183-184) oraz osadzie w Sulechowie, stan. 28 (Gruszka 2013, ryc. 53:5; 63:8, 10; 76:4).

Ramy czasowe występowania naczyń z podciętym brzegiem ograniczają się do VII i VIII wieku, a bardziej precyzyjne datowanie opiera się na ogólnych zasadach dotyczących większych zespołów naczyń, których częścią są fragmenty naczyń z podciętym brzegiem, czyli na lokalnym schemacie chronologicznym. Jego podstawą jest analiza zwartych zespołów naczyń pod względem wzajemnej relacji egzemplarzy ornamentowanych i obtaczanych na kole garncarskim. Oprócz tych dwóch nadrzędnych elementów przy ustalaniu chronologii uwzględnia się także mikromorfologię oraz wyniki badań specjalistycznych (przede wszystkim petrograficznych) (Gruszka 2024b, 233-236). Dysponujemy także pojedynczymi wynikami datowań przyrodniczych, w tym przede wszystkim uzyskanych metodą termoluminescencyjną (dalej: TL) (np. dla Kalska, stan. 1, Mozowa, stan. 23, Grodziszcz, stan. 1 i Gościkowa, stan. 5), która pozwala ustalić przedział czasowy produkcji konkretnego poddanego analizie naczynia. Jednak seria dat jest zbyt mała, aby można było periodyzację oprzeć jedynie na tej metodzie. Pomocniczo uwzględniono także wyniki oznaczeń wieku uzyskanych metodą ¹⁴C.

Należy zaznaczyć, że fragmenty naczyń z podciętym brzegiem nie tworzą homogenicznych zespołów i występują jako element większych zbiorów, złożonych przede wszystkim z form, które możemy określić jako naczynia typu Sukow. W ocenie chronologii naczyń z podciętym brzegiem widoczna jest pewna ogólna zasada. Występowanie przestrzenne jest skorelowane z lokalizacją enklaw najstarszego słowiańskiego osadnictwa obszaru Środkowego Nadodrza, czyli rejonów w okolicach Nowego Dworku, Borowego Młyna, Międzyrzecza, Świebodzina czy Sulechowa. Studia nad najstarszym odcinkiem wczesnego średniowiecza, zarówno w aspekcie osadniczym, jak i znalezisk ceramicznych, które ostatnio przeprowadzono dla tego obszaru, wykazały, że dobrze udokumentowane, najstarsze ślady związane z osadnictwem wczesnośredniowiecznym pochodzą z VII wieku, a bardziej precyzyjnie z 2. połowy tego stulecia, choć niektóre dane wskazują, że pojedyncze osady mogą być starsze nawet o kilka dziesięcioleci. Weryfikacja tak wczesnego datowania (na 2. połowę VI-VI/VII wieku) wymaga jednak dalszych badań (Gruszka 2021, 30-40; Gruszka 2024b, 234-235, tab. 14).

Przedstawiony powyżej podział omawianej grupy naczyń ze względu na technikę wykonania na dwie wyraźnie różniące się grupy znajduje także odzwier-

ciędlenie w chronologii. Egzemplarze starsze, które możemy zaliczyć do pierwszego nurtu technologiczno-stylistycznego, należałoby datować na VII-VIII/VIII wiek. Młodsze egzemplarze reprezentują drugi nurt technologiczno-stylistyczny. Ich chronologię można umieścić głównie w VIII wieku, a jak już wspomniano, odkryto je przede wszystkim na obszarach położonych na północ od doliny Odry. Naczynia zaliczone do drugiego, bardziej progresywnego nurtu zanikają w początkach IX wieku.

Jak wspomniano, za najstarsze zespoły, w skład których wchodzi fragmenty naczyń z podciętym brzegiem, należy uznać zespoły z Kalska, stan. 1, Jordanowa, stan. 7, Nowego Dworku, stan. 7 i Mozowa, stan. 23.

W Kalsku, stan. 1 odkryto fragmenty trzynastu różnych naczyń, wśród których znajdujemy formy wysmukłe, szerokootworowe, o łagodnym lub bardziej ostrym załomie brzuśca. Najliczniej jednak występują naczynia smukłe o prostych, niemal pionowo ustawionych lub lekko wychylonych krawędziach (Gruszka 2024b, ryc. 3:10, 12), w jednym przypadku odnotowano egzemplarz z charakterystycznym dookołnym podcięciem (ryc. 6:14). Wyróżniono także formy przysadziście, wąskootworowe, o znacznej profilacji barku i dużym wyđęciu brzuśca. W dwóch przypadkach odnotowano występowanie form jajowatych o pionowo ustawionych lub lekko wychylonych krawędziach (Gruszka 2024b, 202, ryc. 3:7). Analizy petrograficzne dwóch fragmentów wskazały na różnorodność stosowanych domieszek schudzających (choć mając na uwadze niewielki zbiór poddany analizom, wynik ten może być przypadkowy). Z kolei rezultaty analizy TL tych samych fragmentów, które poddano analizom petrograficznym, wskazały 2. połowę VI wieku jako prawdopodobny moment powstania naczyń (z uwzględnieniem szerokiego błędu metody jest to okres od końca V do 1. połowy VII wieku; Gruszka *et al.* 2013, 110-112). Warto odnotować, że otrzymane wyniki analiz TL odpowiadają wcześniejszym ustaleniom chronologicznym poczynionym przez Edwarda Dąbrowskiego i Jarosława Lewczuka (Lewczuk 1992, 68-69).

Na podobny okres (VII wiek) są datowane naczynia, które odkryto na dużej osadzie w Jordanowie, stan. 7 pod Międzyrzeczem (Gruszka 2024a, 126). Formy te odznaczają się podobnym zestawem cech, jak naczynia m.in. z Kalska. Można więc postawić hipotezę, że pochodzą z początkowego etapu rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa na tym obszarze (Gruszka 2024b, 207).

W przypadku Jordanowa dysponujemy zespołami naczyń pochodzącymi z przebadanej niemal w całości osady zajmującej powierzchnię kilkudziesięciu arów (Gruszka 2021, 69-72; Gruszka 2024a, 65-126). Bardziej liczne zespoły naczyń pochodzą z kilkunastu obiektów. Brak datowań bezwzględnych oraz precyzyjnych wyznaczników chronologicznych w odkrytym inwentarzu zabytków ruchomych powoduje, że nie mamy możliwości ewentualnego rozwarstwienia czasu zasiedlenia osady na krótsze odcinki chronologiczne wyznaczające konkretne fazy osadnicze. Być może jednak osada miała charakter jednoczasowy, o czym może świadczyć uporządkowane, regularne rozplanowanie obiektów wzdłuż rzeki Paklicy przepływającej na północ od osady (Gruszka 2021, ryc. 76; 78). Relikty zabudowy tworzyły wyraźnie wyodrębniające się zagrody złożone z pozostałości budynku mieszkalnego oraz jam gospodarczych. Zagrody były skupione wokół przestrzeni (placu), na którym odkryto relikty dużego budynku halowego zbudowanego w konstrukcji słupowej.

Naczynia odkryte na osadzie w Jordanowie były wykonane przede wszystkim bez zastosowania koła garncarskiego. Załedwie około 2,5% jednostek taksonomicznych nosiło ślady obtaczania, choć należy dodać, że wśród 29 fragmentów z zachowaną środkową partią dna nie odnotowano żadnego z negatywowym odciskiem osi koła garncarskiego, a ślad taki jest ewidentnym świadectwem stosowania koła garncarskiego w procesie produkcji naczyń. Z kolei ślady, które interpretujemy jako ciągi garncarskie, mogły powstać także na skutek dokładnego poziomego wygładzania bądź przecierania ścianki naczynia i z tego powodu mogą być błędnie interpretowane jako ślady obtaczania.

W przypadku naczyń z Jordanowa, stan. 7 najliczniej występowały egzemplarze o wyraźnym dwuelementowym profilu składającym się z barku i szyjki oraz mające zredukowany wylew. Były to formy misowate oraz egzemplarze o pionowej lub lekko wychylonej górnej partii. Według lokalnej typologii form, tego typu naczynia reprezentują rodzinę typów B (Gruszka 2024a, 76-80, ryc. 87-88) i są one analogiczne do naczyń typu 2.3 wg typologii Parczewskiego (por. Dulinicz 2001, ryc. 8).

Wśród naczyń z Jordanowa spotykamy także egzemplarze esowate, charakteryzujące się redukcją szyjki i wyeksponowaniem barku i wylewu (rodzina typów C) (Gruszka 2024a, 80-82, ryc. 89-90). Eso-wate formy o profilach trzelementowych, mające wyeksponowany bark, szyjkę oraz wylew, należą

w Jordanowie do rzadkości. Ornament stwierdzono na zaledwie 10 z 214 (około 4,5%) analizowanych jednostek taksonomicznych¹ (dalej: j.t.). Występowały przede wszystkim rytu wątki zdobnicze, w tym wykonane jedno- i wielodzielnym narzędziem w postaci wielokrotnej linii falistej oraz krzyżujących się linii (Gruszka 2024a, 83, ryc. 91).

W większości przypadków naczynia z Jordanova były zwieńczone wylewami należącymi do form prostych, to znaczy takich, których każda z trzech krawędzi (wewnętrzna, właściwa i zewnętrzna) jest wycinkiem prostej lub krzywej ciągłej i nie podlegała żadnej profilacji. Wśród nich możemy wskazać liczne przykłady krawędzi wyraźnie zachylonych do wnętrza naczynia oraz ustawionych pionowo, które są analogiczne do krawędzi typów Bd, Fa, Ea i Eb według typologii Michała Parczewskiego (Parczewski 1989, 53-65, ryc. 12-15). Tego typu zwieńczenia najczęściej występują na naczyniach z początkowych faz wczesnego średniowiecza na dużych obszarach Słowiańszczyzny – od Ukrainy poprzez Słowację, Czechy, Polskę, aż po środkową Łabę (Parczewski 1988, 63). Dosyć liczny (około 5%) jest także odsepek krawędzi prostych, jednak z charakterystycznym elementem, czyli podcięciem brzegu w postaci dookołnego, intencjonalnie wykonanego rylcem żłobka biegnącego tuż pod krawędzią (ryc. 6:1-13).

Naczynia z podciętym brzegiem wystąpiły także na rozległej osadzie na stan. 23 w Mozowie (Gruszka 2015, 109-110) (ryc. 2:12-15). W tym przypadku dysponujemy wynikami datowań TL, które pozwoliły na doprecyzowanie chronologii uzyskanej metodami archeologicznymi.

Zespoły ceramiczne pochodzące z obiektów odkrytych na dwuhektarowej osadzie w Mozowie, stan. 23 reprezentuje zbiór 324 j.t., na który składa się 1271 fragmentów. Zdecydowana większość naczyń została wykonana techniką ugniatania z taśm gliny. Ślady takiego sposobu lepienia w postaci dołków palcowych oraz łączenia taśm były widoczne głównie na wewnętrznych powierzchniach ścianek oraz na przełamach.

Występowanie licznych odcisków dołków palcowych na fragmentach naczyń świadczy o stosowaniu przede wszystkim techniki ugniatania i braku zna-

jomości przez garncarza bardziej zaawansowanych technik rotacyjnych (por. Rzeźnik 1995, 64).

Zaledwie w przypadku 5 j.t. można mówić o prawdopodobnym wykorzystaniu podczas budowy naczyń słabej rotacji koła garncarskiego. Jest to około 1,5% wszystkich analizowanych j.t. Obtaczanie ograniczało się do partii wylewu lub tuż pod wylewem. Fragmenty wykonane prawdopodobnie przy użyciu koła garncarskiego wystąpiły w czterech obiektach. Warto dodać, że brak odcisków osi koła garncarskiego występujących na fragmentach obejmujących środkowe partie den naczyń potwierdzają bardzo ograniczony zakres stosowaniu obtaczania.

Wśród naczyń z Mozowa dominują formy zaliczone do rodziny typów C, podtypu C2:2, czyli charakteryzujących się łukowatą (esowatą) linią niezbyt silnie profilowanego barku i kolankowatym załomem średnio wydętego brzuśca, który był umieszczony na około 2/3 wysokości naczynia (Gruszka 2015, 96, ryc. 6, 7). Często formy naczyń podtypu C2:2 zwieńczone były silnie wychylonym pod kątem 45° wylewem zaliczonym do typu A3 (Gruszka 2015, ryc. 18:6; 21:1; 27:2, 4; 29:8; 30:1). Niekiedy średnica wylewu przekraczała średnicę największej wydętości brzuśca

Podobnie jak w przypadku fragmentów naczyń odkrytych w Jordanowie, tak i w przypadku Mozowa spotykamy naczynia zaliczone do rodziny typów B (dwuelementowy profil o zredukowanym wylewie). W przypadku naczyń z Mozowa są to dwa egzemplarze (Gruszka 2015, ryc. 4:1, 2) charakteryzujące się bardzo niskim stopniem profilowania barku oraz wydętości brzuśca, który jest umieszczony około połowy wysokości naczynia.

Podobne formy są częstym składnikiem zespołów ceramicznych z początkowego okresu wczesnego średniowiecza. Można tu podać liczne analogie do zespołów ceramicznych pochodzących ze stanowisk datowanych głównie na VII i VIII wiek, położonych w rejonie Międzyrzecza, Świebodzina, Zielonej Góry czy Krosna Odrzańskiego. Na szczególną uwagę zasługują analogiczne przykłady odkryte na omawianej powyżej osadzie z VII wieku w Jordanowie, stan. 7 niedaleko Międzyrzecza. Z kolei na młodszej osadzie datowanej na połowę VIII do połowy IX wieku w Gościkowie, stan. 5, podobne egzemplarze zostały zaliczone do wydzielonej przez Pawła Pawlaka odmiany 2 i 3 naczyń nawiązujących do nurtu Sukow (Pawlak 2012, 169, 171; ryc. 15:2 10, 11; 19:3; 20:7; 21:11).

Z mikroregionu obejmującego osady położone w okolicach Mozowa i Sulechowa naczynia nawiązujące do wydzielonej rodziny typów B pochodzą

¹ Fragmenty naczynia, które na podstawie cech stylistycznych (ukształtowanie krawędzi lub dna, ornamentyka, grubość) i technologicznych (m.in. faktura) można uznać za pochodzące od jednego egzemplarza.

między innymi z najstarszej fazy (połowa VII-VIII/XI wiek) zasiedlenia stanowiska 10 w Sulechowie (Pawlak, Pawlak 2013, ryc. 34:7; 39:12; 40:2; 41:5, 9) i z osady z 2. połowy VII-3. ćwierci VIII wieku na stanowisku 14 w Sulechowie, gdzie podobnie jak w Jordanowie, stan. 7, udział form zaliczonych do rodziny typów B był równie wysoki. Warte uwagi są analogiczne naczynia, które odkryto na osadzie z VI-połowy VII wieku w Kalsku, stan. 1 (Gruszka 2011, tabl. V:1, 3) oraz Bukowie, stan. 1 (Dąbrowski 2001b, ryc. 4:4, 5, 7, 8; 5:2).

W Mozowie występują także formy reprezentujące rodzinę typów F, która gromadzi naczynia o zredukowanych szykach i wylewach (Gruszka 2015, ryc. 9:2, 3), którym odpowiadają zachylone do wnętrza krawędzie typu A1 i B1. Były to naczynia beczułkowate, w kształcie wycinka kuli lub workowate. Analogiczne formy są znane z wielu stanowisk położonych w okolicach Międzyrzecza. Jako przykłady można podać dwa naczynia odkryte na osadzie w Gościkowie, stan. 5, gdzie reprezentują odmianę 4 naczyń typu Sukow (Pawlak 2012, 171; ryc. 23:4; 25:3; wykres 1). Trzy podobne formy odkryto także na wspomnianej powyżej osadzie z VII wieku w Jordanowie, stan. 7 (Gruszka 2024a, 82, ryc. 90, tabl. XVI:1; XXXI:2, 4). Analogiczne przykłady są także znane z okolic Krosna Odrzańskiego, na przykład z osady z początku średniowiecza w Osiecznicy, stan. 1 (Dąbrowski 1971, ryc. 1:1; 2:5). W mikroregionie Mozów-Sulechów naczynia o zachylonych do środka wylewach są znane przede wszystkim z osady w Sulechowie, stan. 14 (materiały znane z autopsji), której chronologia jest zbieżna z czasem funkcjonowania osady w Mozowie, stan. 23. Pojedynczy egzemplarz naczynia o zachylonej do wnętrza krawędzi został odkryty na stanowisku 1 w Bukowie (Dąbrowski 2001b, ryc. 5:5).

W przypadku naczyń z Mozowa, ornament odnotowano na zaledwie sześciu fragmentach naczyń (Gruszka 2015, ryc. 13), co stanowi około 2% wszystkich analizowanych j.t. Techniki zdobienia ograniczały się do stosowania rycia i nakłuwania. W pierwszym przypadku były to wątki złożone z linii falistej wykonanej grzebykiem (Gruszka 2015, ryc. 14:7; 16:4; 30:7, 14) lub rylcem (Gruszka 2015, ryc. 31:2). Ornament nakłuwany był wykonany pustą rurką/kością, a zdobieniem została pokryta górna partia naczynia – od strefy pod wylewem po załom brzuśca (Gruszka 2015, ryc. 23:1).

Naczynia odkryte w Mozowie pod względem stylistyki, formy i techniki produkcji nawiązują przede wszystkim do nurtu Sukow. Odkryto także nieliczne

fragmenty interesujących nas naczyń z podciętym brzegiem. Wystąpiły one w obiektach B4 (Gruszka 2015, ryc. 16:1), B34 (Gruszka 2015, ryc. 18:5), B92 (Gruszka 2015, ryc. 21:2) oraz B129 (Gruszka 2015, ryc. 23:7) (ryc. 18:7). Współwystępowały z naczyniami typu Sukow, zarówno ornamentowanymi, jak i niezdobionymi (Gruszka 2015, ryc. 16:3-5; 18:1-3, 6; 20:1-3; 21:1, 12; 23:1, 3, 5, 6, 8). We wszystkich trzech przypadkach są to naczynia niezdobione, wykonane bez użycia koła garncarskiego.

Podstawą ustalenia chronologii użytkowania naczyń odkrytych w Mozowie, a co się z tym wiąże czasu funkcjonowania osady, są wyniki analiz fragmentów naczyń, w tym istotnych analiz TL, które pozwoliły doprecyzować datowanie.

Warto zwrócić uwagę, że na obszarze Środkowego Nadodrza zespoły naczyń datowane do końca VIII wieku składają się przede wszystkim z wyrobów nieornamentowanych, które dodatkowo do około połowy VIII wieku były wykonane głównie bez zastosowania koła garncarskiego. Czynniki te powodują, że starsze zespoły naczyń, pochodzące z VII-VIII wieku, są źródłem, dla którego trudno jest ustalić precyzyjne ramy chronologiczne, opierając się jedynie na analizach formalno-stylistycznych.

W przypadku źródeł ceramicznych z Mozowa, biorąc pod uwagę niewielki odsetek form ornamentowanych oraz wykonanych z zastosowaniem koła garncarskiego (około 2%), można przyjąć *terminus ante quem* przypadający na koniec VIII wieku. Ważną wskazówką chronologiczną jest brak tu egzemplarzy o silnie profilowanych wylewach z wrębem na pokrywkę(?), które pojawiają się na tym obszarze w 1. połowie IX wieku. Uwzględniając zatem obie przedstawione powyżej wskazówki chronologiczne, wczesnośredniowieczny horyzont osadniczy w Mozowie należałoby wiązać z VII i VIII wiekiem. W zawężeniu tego szerokiego przedziału czasu, w jakim mogła funkcjonować osada w Mozowie, pomagają niewątpliwie analizy porównawcze, odnoszące się do innych zespołów naczyń o sprecyzowanej chronologii oraz wyniki badań TL kilkunastu fragmentów ceramiki.

W pierwszym przypadku liczne analogie formalno-stylistyczne odnajdujemy wśród naczyń pochodzących ze stanowiska 14 w Sulechowie (Gruszka 2006, 79-113) oraz z 1. fazy (2. połowy VII-VIII wieku) funkcjonowania osady ze stanowiska 10 także w Sulechowie (Pawlak, Pawlak 2013, 109). W przypadku stanowiska 14 dysponujemy wynikami datowań radiowęglowych AMS, które uściśliły wcześniejsze

propozycje periodyzacyjne wysuwane na podstawie analizy źródeł archeologicznych (Gruszka *et al.* 2013, 192). Czas funkcjonowania osady na stanowisku 14 można ustalić na okres od połowy VII do 3. ćwierci VIII wieku (Gruszka, Łuczak 2015, przyp. 6). Wyniki datowań radiowęglowych, które przeprowadzono dla osady z Sulechowa (stan. 14), pokrywają się z wynikami analiz TL 15 fragmentów naczyń z Mozowa. Analizom TL poddano naczynia pochodzące z sześciu obiektów położonych w różnych częściach osady. Określony na ich podstawie zawężony przedział chronologiczny produkcji badanej ceramiki przypada na okres od 2. połowy VII do 1. dekady VIII wieku (Gruszka 2015, 111, tab. 16). Należy odnotować, że zespoły naczyń zarówno o nieco starszej, jak i młodszej chronologii nie różnią się między sobą cechami stylistycznymi oraz techniką wykonania czy też formą.

Ważne informacje na temat chronologii naczyń z podciętym brzegiem dostarczyły wyniki badań niewielkiej, prawdopodobnie przebadanej w całości, osady na stanowisku 9 w Grodziszczu (Gruszka 2010b). Osada o powierzchni koło 10 arów składała się z co najmniej 11 obiektów, w tym z 5 o funkcjach mieszkalnych (Gruszka 2021, 75-77, ryc. 87; 88).

Badania przyniosły odkrycie 877 fragmentów naczyń, które reprezentowały 75 j.t. Ślady obtaczania stwierdzono na 53 j.t, co odpowiada około 70% analizowanego zbioru. Granica obtaczania sięgała maksymalnie największej wydętości brzuśca, chociaż w zdecydowanej większości naczyń obtaczane były jedynie przykrawędzie. Stwierdzono także, że około 10% analizowanych j.t. odznaczało się gładką powierzchnią ścianek. Podobny odsetek j.t. był ornamentowany. Stwierdzono wątki ryte jedno- i wielodzielnym narzędziem, a także wątki wykonane przy pomocy pustej kości. W przypadku ornamentyki rytej występują przede wszystkim wątki złożone z linii falistej, a w jednym przypadku z krzyżujących się linii falistych. Większość zdobień wielokrotnej linii falistej jest wykonana niedbale. Można przypuszczać, że ornament wykonywano bez zastosowania rotacji koła garncarskiego. Wyjątkiem jest fragment doskonale obtoczonego naczynia z obiektu 146, z zachowanym zdobieniem w postaci precyzyjnie wykonanej wielodzielnym narzędziem podwójnej linii falistej.

Naczynia z osady na stanowisku 9 w Grodziszczu reprezentują formy zaliczone do rodziny typów B (4 formy) i C reprezentowane przez 4 typy C1-C4.

Naczynia typu C1 odznaczają się beczułkowatym barkiem oraz silnie łukowatym załomem brzuś-

ca. Formy charakteryzują się niskim stopniem profilowania barku oraz niskim i bardzo niskim stopniem wydętości brzuśca. Formy typu C1 to pojemniki szerokootworowe.

Typ C2 skupia naczynia o łukowatej linii barku i kolankowatym załomie brzuśca.

Do podtypu C2:1 zaliczono formy o niskim stopniu profilowania barku i niskim wskaźniku wydętości brzuśca. Są to formy zarówno szeroko- jak i wąskootworowe. Charakterystyczne jest to, że podtyp ten reprezentują prawie wyłącznie naczynia z podciętym brzegiem.

Do typu C3 zaliczono naczynia odznaczające się linią barku biegnącą wyraźnie po linii prostej oraz dwustożkowatym załomem brzuśca. Są to formy o niskim stopniu profilowania barku i niskiej wartości wskaźnika wydętości brzuśca. Są to formy szerokootworowe.

Typ C4 łączy formy o linii barku łukowato wklęsłej i kolankowatym załomie brzuśca. Są to naczynia o średnim stopniu profilowania barku, niskiej wartości wskaźnika wydętości brzuśca, szerokootworowe.

Większość naczyń pochodzących z osady w Grodziszczu nawiązuje stylistyką, formą i techniką wykonania do form typu Sukow. Jednak szczególną cechą jest dosyć liczne występowanie naczyń z podciętym brzegiem, których krawędzie są dodatkowo silnie profilowane.

Czas funkcjonowania osady w Grodziszczu został ustalony na podstawie wyników analizy fragmentów naczyń i zweryfikowany za pomocą metody TL oraz datowania radiowęglowego. Niewielki udział naczyń ornamentowanych przy jednoczesnym dosyć wysokim odsetku egzemplarzy wykonanych na kole garncarskim pozwala datować zespół naczyń z Grodziszczu na VIII wiek. Zatem na ten sam okres należy datować naczynia z podciętym brzegiem, które na osadzie w Grodziszczu, stan. 9 występują nie w starszej odmianie (naczynia o prostych, nieprofilowanych wylewach), lecz są to formy obtaczane, zwieńczone krawędziami silnie rozbudowanymi, wielokrotnie profilowanymi (odmiana 3-6). Można je więc zaliczyć do drugiego nurtu technologiczno-stylistycznego tej kategorii naczyń.

Kolejnym miejscem, na którym licznie występowały fragmenty naczyń z podciętym brzegiem, jest stanowisko 3 w Nowym Dworcu. Do chwili odkrycia grodzisk na stanowisku 22 (Chudziak, Kaźmierczak 2020, 73-75) i stanowisku 28 w Nowym Dworcu, stanowisko 3 było uznawane za miejsce centralne mikroregionu osadniczego znajdującego się w rejonie

jeziora Paklicko Wielkie. Jest ono położone na największym półwyspie jeziora, u jego nasady. Było badane sondażowo w latach 1965-1966 przez Edwarda Dąbrowskiego (Chudziak, Kaźmierczak 2020, 70-71). Do dzisiaj jednoznacznie nie wyjaśniono charakteru stanowiska. Sam odkrywca określił je jako „z natury trudno dostępną...osadę obronną” oraz „osadę” (Dąbrowski 1968, 312) lub że stanowisko „reprezentuje nierozwiniętą, bardzo prymitywną formę osiedla obronnego” (Dąbrowski 1969, 293).

Brak opracowania badań prowadzonych przez E. Dąbrowskiego utrudnia jednoznaczną interpretację charakteru stanowiska oraz odkrytych tam materiałów, zarówno w postaci reliktyw zabudowy, jak i fragmentów naczyń, wśród których występuje liczny zbiór większych fragmentów egzemplarzy z podciętym brzegiem.

Na podstawie oryginalnych rysunków fragmentów naczyń wykonanych przez E. Dąbrowskiego, do których udało się dotrzeć, wynika, że naczynia te należą do drugiej grupy obejmującej młodsze i bardziej zaawansowane technologicznie przykłady naczyń z podciętym brzegiem i można je datować na VIII wiek. Wśród form z Nowego Dworku, stan. 3 znajdziemy liczne analogie do naczyń z Grodziszczu, stan. 9. Naczynia są zwieńczone rozbudowanymi, silnie profilowanymi wylewami. Trudno na podstawie rysunków wnioskować o technice ich wykonania, niemniej jednak, ze względu na silnie rozbudowane krawędzie, można przypuszczać, że podczas produkcji naczyń garncarz wykorzystywał rotację koła garncarskiego. Przypuszczenie to potwierdza rysunek dna jednego z naczyń, na którym widnieje wyraźny negatywny odcisk osi koła garncarskiego (ryc. 11:6). Znaleziskiem, którego datowanie jest zbieżne z chronologią występowania naczyń z podciętym brzegiem, w ich drugim, bardziej zaawansowanym nurcie technologiczno-stylistycznym jest żelazna ostroga z haczykami zagiętymi do wnętrza (Dąbrowski 1968, 312-313; Kara 2009, 224, 68; Gruszka 2021, 140) (ryc. 10:2). Reprezentuje ona technotyp III:2, odmiany A (Żak, Maćkowiak-Kotkowska 1988, 311). Obecnie ten typ ostróg można datować ogólnie na VIII wiek (Dulinicz 2001, 98-100).

Osada w Gościkowie, stan. 5 jest ostatnim stanowiskiem, na którym odkryto liczniejszy zbiór naczyń z podciętym brzegiem. Osada jest zlokalizowana około 700 m na północny wschód od osady w Jordanie, stan. 7 i około 700 m od centrum Gościkowa. Zajmuje nieznacznie eksponowane *plateau*, łagodnie

wcinające się w dolinę rzeki Paklicy, która płynie subglacialną rynną niesulicko-jordanowską. Obiekty z I. fazy użytkowania osady były rozlokowane wzdłuż dwóch linii zabudowy i dostosowane do topografii terenu, trzymając się w pewnej odległości od krawędzi silnie zabagnionej doliny Paklicy (Pawlak 2012, 141, ryc. 1).

Fragmenty naczyń, które autor opracowania datuje od połowy VIII do połowy IX wieku, wystąpiły w 45 obiektach. Wśród zespołu naczyń znajdują się także fragmenty, pochodzące od naczyń z podciętym brzegiem. Paweł Pawlak zaliczył je do egzemplarzy nawiązujących do typu Feldberg (Pawlak 2012, 171-172; ryc. 15:5; 16:9; 17:1, 14; 19:1, 3, 4, 10; 20:3; 21:6, 8; 22:5; 23:2; 24:4, 6, 7, 13; 25:1, 9, 11). Część z tych naczyń znajduje odpowiedniki wśród egzemplarzy zaliczonych do starszego nurtu technologiczno-stylistycznego naczyń z podciętym brzegiem, które są znane z pobliskiej osady w Jordanowie, jednak większość nawiązuje do bardziej progresywnego nurtu, typowego dla tej grupy ceramiki z podciętym brzegiem, np. z Grodziszczu, stan. 9. W przypadku Gościkowa dysponujemy jedną datą TL fragmentu naczynia pochodzącego z obiektu G38, która wskazuje okres 631-787 AD, jako najbardziej prawdopodobny czas wytworzenia garnka (Pawlak 2012, 187). W całym zbiorze naczyń pochodzących z najstarszej fazy użytkowania osady odsetek naczyń ornamentowanych wynosi 3% (14 na ponad 500 analizowanych j.t.), przy dosyć wysokim udziale egzemplarzy wykonanych przy użyciu koła garncarskiego, który wynosi ponad 90% (Pawlak 2012, 186-187). Warto zaznaczyć, że wśród naczyń z Gościkowa brak jest egzemplarzy z silnie rozbudowanymi wylewami. Formy takie spotykamy m.in. na osadzie z IX wieku w Sulechowie, stan. 28 (Gruszka 2013, 396, 409-411) czy grodzisku w Połupinie, stan. 2 datowanym na 2. połowę VIII i 1. połowę IX wieku (Gruszka 2016, 180-186).

Biorąc pod uwagę powyższe dane oraz wzajemny stosunek niskiego udziału naczyń zdobionych do relatywnie wysokiej frekwencji egzemplarzy wykonanych na kole garncarskim, jesteśmy skłonni przyjąć, że zespół naczyń z Gościkowa, stan. 5 może pochodzić z VIII wieku, analogicznie jak formy odkryte na osadzie w Grodziszczu, stan. 9. Zaproponowane datowanie przesunęłoby zatem odcinek czasu, w którym mogła funkcjonować osada w Gościkowie o około pół wieku w dół, w stosunku do propozycji wysuniętej przez Pawła Pawlaka.

PODSUMOWANIE

Edward Dąbrowski po raz pierwszy prawie 30 lat temu zwrócił uwagę na naczynia z podciętym brzegiem będące elementem wczesnośredniowiecznych zespołów ceramicznych z osad w okolicach Międzyrzecza i Świebodzina (Dąbrowski 1995). Obecnie na podsumowanie dotychczasowych studiów nad tą kategorią naczyń pozwala przyrost źródeł, stopień opracowania zespołów naczyń, a także coraz bardziej precyzyjne możliwości datowania fragmentów ceramiki z początkowego okresu wczesnego średniowiecza, które uzyskano zarówno dzięki analizom archeologicznym, jak i wynikom datowań przyrodniczych (Gruszka 2024b, 199). W dotychczasowych nielicznych studiach (Dąbrowski 1995; Dąbrowski 2001a, 114-116; Pawlak 2012, 171, 173-175; Gruszka 2015, 109-110; Gruszka 2016, 180-186) zwracano uwagę na pewne stylistyczne cechy tych naczyń, zbliżające je do niezdobionych form typu Feldberg w jej mniej rozwiniętej formie, określanych przez Władysława Łosińskiego jako typ Kędrzyno (odmiana „a”) (Łosiński 1972, 39-40).

Przedstawione w artykule rozważania umożliwiły określenie występowania omawianych naczyń zarówno w kontekście terytorialnym, jak i chronologicznym. Analizując zespoły naczyń, których komponentem były fragmenty z podciętym brzegiem, można zauważyć, że pojawiają się one już w zespołach z początkowego okresu wczesnego średniowiecza w VII, być może pod koniec VI wieku na takich stanowiskach, jak Kalsk, Nowy Dworek, Borowy Młyn czy Osiecznica. W późniejszym czasie udział tej kategorii naczyń wyraźnie się zwiększa, zarówno jeśli chodzi o liczebność w poszczególnych zespołach, jak i liczbę stanowisk, na których odnotowano te charakterystyczne naczynia. W VIII wieku, a zwłaszcza w drugiej połowie tego stulecia, stają się one rozpoznawalnym elementem zespołów naczyń, dochodząc do poziomu 5% (Gościkowo, stan. 5). Naczynia z podciętym brzegiem mogą zatem być uznane za względnie dobrą, lokalną wskazówkę chronologii wśród mało zróżnicowanych pod względem stylistycznym i technologicznym zespołów naczyń ze starszych faz wczesnego średniowiecza.

Pytaniem pozostaje to, czy formy te są nośnikiem pewnych wzorców kulturowych charakterystycznych jedynie dla lokalnej społeczności/grupy, czy może występowanie naczyń z podciętym brzegiem jest efektem procesów kulturowych zachodzących w większej skali i na większym obszarze, zwłaszcza w odniesie-

niu do VIII wieku, kiedy to na analizowanym obszarze pojawiają się pierwsze ufortyfikowane osiedla (Połupin, Przytok), a osady otwarte przyjmują charakter dużych osiedli, biorąc pod uwagę powierzchnię i liczbę obiektów.

Na udział zewnętrznych impulsów w powstaniu fenomenu naczyń z podciętym brzegiem uwagę zwrócił już dawniej Edward Dąbrowski (Dąbrowski 1995, 26). Jako źródło inspiracji wskazał on obszar Śląska i występujące tam w schyłkowym okresie wpływów rzymskich w grupie dobrodzieńskiej niektóre formy, będące pod względem stylistycznym dosyć ścisłym odpowiednikiem młodszych, wczesnośredniowiecznych naczyń z podciętym brzegiem. Uważał ponadto, że takie reliktowe, zanikające cechy naczyń, jak podcięcie wylewu oraz występowanie plastycznych elementów w formie listew półksiężycowatych oraz guzków, są charakterystyczne w początkowych fazach wczesnego średniowiecza dla form z obszaru północno-zachodniej Wielkopolski i Ziemi Lubuskiej (Dąbrowski 1995, 26).

Obecnie nawiązania te, ze względu na brak dostatecznie udokumentowanego styku czasowego występowania obu grup ceramiki, należałoby traktować z ostrożnością. Nie mniej jednak kontaktów kulturowych u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza pomiędzy obszarem Środkowego Nadodrza i południowym terenem dzisiejszego Śląska ostatecznie wykluczyć nie można (por. Dąbrowski 2006, 224-227; Gruszka 2010c, 240). Warto dodać, że w późniejszym czasie (koniec VIII-IX wiek) na omawianym terenie są widoczne wyraźne już związki kulturowe z obszarem południowego Dolnego Śląska. Dotyczą one przede wszystkim stylistyki naczyń i nieco mniej innych kategorii źródeł materialnych (Gruszka, Pankiewicz 2016; Gruszka 2013, 410-412; Gruszka 2016, 187).

Kwestią wymagającą dalszych badań jest wyraźne podobieństwo naczyń z podciętym brzegiem do niezdobionych naczyń typu Feldberg, wyrażające się przede wszystkim w charakterystycznym ukształtowaniu wylewów. Przedstawiona powyżej chronologia wytwarzania i użytkowania naczyń z podciętym brzegiem pozwala na postawienie hipotezy, że są one starsze niż niezdobione naczynia typu Feldberg, występujące liczniej na Pomorzu Zachodnim od około połowy VIII wieku (Dworaczyk, Kowalski 2006, 37-39).

Pomimo wyraźnego podziału omawianych naczyń na dwie grupy ze względu na technikę produkcji i związany z tym podział chronologiczny na egzemplarze VII- i VIII-wieczne (nie stwierdzono lub jest

to nieuchwytnie ze względu na brak precyzyjnego datowania, aby formy obu grup naczyń współwystępowały w tych samych zespołach), obserwujemy wyraźną spójność stylistyczną tych naczyń wyrażającą się w unifikacji form i braku zdobienia. Podobieństwo dotyczy także obszaru występowania młodszych i starszych egzemplarzy. Należy jednak zaznaczyć, że formy starsze występują jedynie na omawianym obszarze, podczas gdy formy młodsze, datowane głównie na 2. połowę VIII i początek IX wieku, spotykane są także poza kolebką wczesnych form naczyń z podciętym brzegiem i są określane przez badaczy podejmujących dotychczas tę problematykę jako naczynia „nawiązujące do typu Feldberg” (Pawlak 2012, 171) lub „typu Feldberg/Kędrzyno”, w przypadku odkrycia zbliżonych egzemplarzy na obszarze powszechnego występowania form feldberskich (np. Krzyszowski 2001, 280). To podobieństwo niektórych cech naczyń z podciętym brzegiem z nieco młodszymi naczyniami typu Feldberg w ich nieornamentowanym wydaniu nasuwa pytanie o związki genetyczne obu tych grup. Nie ulega wątpliwości, że głównym obszarem występowania form feldberskich jest Meklemburgia oraz Pomorze Zachodnie. Są to tereny, na których naczynia typu Feldberg są znane w swojej w pełni ukształtowanej formie, zarówno niezdobionej, jak i ornamentowanej, a najstarsze formy są datowane już na koniec VII wieku (Cnotliwy 1966, 253-254, ryc. 18; Porzeziński 1969, 89-90; Porzeziński 1975, 170-171; Dworaczyk, Kowalski 2006, 37-39). Cały czas jednak jest dyskutowany obszar krystalizacji i chronologia ewolucji tej grupy naczyń (Łosiński 1972, 60-62; Łosiński 1991; Łosiński 2008, 66; Brather 1996, 27-42, Brather 1996, 205)².

Czy zatem obszar, na którym w VII wieku pojawiają się naczynia z podciętym brzegiem, nie można traktować jako tego, gdzie doszło do zapoczątkowania procesów, które doprowadziły do wykrystalizowania się w późniejszym okresie na terenach Meklemburgii i Pomorza Zachodniego naczyń feldberskich? Odpowiedź na to pytanie wymaga dalszych badań porów-

nawczych. Obecnie naczynia z podciętym brzegiem można uznać za specyficzny, lokalny typ ceramiki występujący na wyraźnie wyodrębnionym obszarze w dosyć dobrze określonych ramach czasowych.

Warto także zwrócić uwagę na pewną zbieżność w chronologii występowania naczyń z podciętym brzegiem reprezentujących drugą grupę, a powstawaniem pierwszych grodów (Połupin, stan. 2, Przytok, stan. 1, Nowy Dworek, stan. 22) w 2. połowie VIII wieku.

Biorąc pod uwagę standardy wytwórczości garn-carskiej w VIII wieku na omawianym obszarze, można zaryzykować stwierdzenie, że naczynia z podciętym brzegiem reprezentujące drugą grupę można uznać za ceramikę luksusową. Progresywny nurt omawianej kategorii naczyń znacznie przewyższał zarówno pod względem stylistycznym, jak i techniki wykonania, dominujące w tym czasie naczynia zbliżone do typu Sukow. Nasuwa się zatem pytanie, czy naczynia z podciętym brzegiem, w swoim bardziej progresywnym wydaniu, nie są jednym z przejawów kształtowania się lokalnych elit, stojących na czele niewielkich wspólnot terytorialnych, które zapoczątkowały między innymi proces budowy ufortyfikowanych osiedli? Pytanie to jest zasadne, bowiem omawiana kategoria ceramiki szczególnie licznie występuje na obszarach, które od 2. połowy VIII wieku stały się areną intensywnego rozwoju osadnictwa przede wszystkim grodowego, a także towarzyszących grodom osad (pas pomiędzy Międzyrzeczem a Świebodzinem). Naczynia te pojawiają się także wraz z przedmiotami uznawanymi za wyznaczniki wysokiego statusu społecznego oraz w kontekstach wskazujących na rozległe kontakty kulturowe ich mieszkańców, którzy uczestniczyli w handlu pomiędzy strefą nadbałtycką a południem.

O kształtowaniu się już w VIII wieku uprzywilejowanych grup społecznych świadczą znaleziska militariów, ozdób czy specyficzny obrządek pogrzebowy. Na analizowanym obszarze można wskazać stanowiska, na których te elementy kulturowe współwystępują z naczyniami z podciętym brzegiem w ich drugim progresywnym nurcie. Na stanowisku 3 w Nowym Dworku, którego funkcja nie jest ostatecznie wyjaśniona (być może mamy do czynienia z grodziskiem – zob. Gruszka 2025, w druku), odkryto dosyć liczny zespół naczyń z podciętym brzegiem, a wraz z nim znaleziono także ostrogę z haczykami zagiętymi do wnętrza.

W kontekście postępującego od VIII wieku procesu wyodrębniania się elit społecznych warto na ko-

² Badania osady w Kłodkowie, pow. gryficki prowadzone przez Beatę Wywrot-Wyszkowską przyniosły odkrycie kilku obiektów, wśród których jeden można datować na 1. połowę VIII wieku. Opracowanie zbioru naczyń z osady wykonane przez Marka Dworaczyka wskazuje, że składał się on z 77 fragmentów naczyń częściowo słabo formującą obtaczanych, w tym 25 zdobionych, wśród których wyróżniono 16 fragmentów naczyń Feldberg odmiany „a” (inf. ustna od Marka Dworaczyka, za którą dziękuję).

niec wspomnieć o obserwacjach poczynionych przez Pawła Pawlaka w odniesieniu do form pochówków odkrytych na cmentarzysku w Myszęcynie, stan. 19, które funkcjonowało wraz z osadą, z której znamy nieliczne fragmenty naczyń z podciętym brzegiem. Na cmentarzysku odkryto kilka grobów łodziowych lub w kształcie łodzi, co według autora opracowania może świadczyć o wyjątkowej pozycji społecznej pochowanych tam osób (Pawlak 2013, 304). Ponadto

znaleziono fragment topora, zbliżonego do toporów typu V odmiany a i typu VI, do którego analogii należy szukać na Morawach i Słowacji oraz na terenach pomiędzy Łabą a Odrą (Pawlak 2018, 233). Z tego samego stanowiska pochodzi fragment prawdopodobnie dwustronnego grzebienia, którego zdobienie i forma jest zbliżona do egzemplarzy dwustronnych typu 12, datowanych od VI do VIII, względnie IX wieku z obszaru Wysp Brytyjskich (Pawlak 2018, 232).

Declaration of competing interest:

The author declare that he has no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

Tabela 1. Katalog stanowisk, na których odkryto fragmenty naczyń z podciętym brzegiem.

Numeracja pozycji katalogu odpowiada numeracji na ryc. 1.

Table 1. Catalogue of sites where fragments of vessels with undercut rims have been discovered.

The numbering of the catalogue entries corresponds to the numbering in Fig. 1.

Lp.	Stanowisko	Liczba fragm.	Datowanie	Literatura
1	Borowy Młyn, stan. 1	?	VI-VII w.	Dąbrowski 1971, ryc. 13: 1, 4-6; 1995, ryc. 2: 6-8; 4
2	Chycina, stan. 19	1	faza C wg chronologii ustalonej dla Wielkopolski	Błędowski <i>et al.</i> 2020, ryc. 38: r; Chudziak <i>et al.</i> 2020 (Faza Ib, w-wa 4, wykop 1/2016)
3	Datyń, stan. 16	1 z powierzchni	początkowe fazy wś.	Domański 1998, ryc. 3: 4
4	Dąbrówka k. Bojadel	1	VI w. ?	Dąbrowski 1995, ryc. 8: 4
5	Goruńsko-Grądzkie, stan. 1	1	VIII w.	Dąbrowski 1995, ryc. 8: 2
6	Gostchorze, stan. 1	?	VIII/IX w.	Dąbrowski 2001, ryc. 4
7	Gościkowo, stan. 5	ponad 20	VIII w.	Pawlak 2012, 173-176, 180-184, ryc. 15:5; 16:9; 17:1, 14; 19:1, 3, 4, 10; 20:3; 21:6, 8; 22:5; 23:2; 24:4, 6, 7, 13; 25:1, 9, 11
8	Grodziszczce, stan. 9	16	VIII w.	Gruszka 2010b, ob. 146 (tabl. 46: 1; 47: 1, 3, 4; 48; 49: 1; 50: 2); 38 (tabl. 51: 1; 52: 1, 7); 206 (tabl. 56: 4); 46 (tabl. 57: 1); 200 (tabl. 57: 11); 15 (tabl. 58: 2)
9	Jordanowo, stan. 7	14	VII w.	Gruszka 2010a, w-wa nr inw. A/422 (tabl. 35: 2); A/291 (tabl. 37: 3); ob. A110 (tabl. 4.VI: 3; 4.VIII: 6); A114 (tabl. 4.XI: 3); A146 (tabl. 4.XV: 4); A148 (tabl. 4.XVII: 1); A228 (tabl. 4.XIX: 1); A236 (tabl. 4.XX: 3); B10 (tabl. 4.XXI: 1); B57 (tabl. 4.XXVI: 1); B58 (tabl. 4.XXVI: 2); C26 (tabl. 4.XXVIII: 3); C35 (tabl. 4.XXIX: 3)

10	Kalsk, stan. 1	1	VI-VII w.	Lewczuk 1992, ryc. 1:6; Dąbrowski 1995, ryc. 8:3; Gruszka 2011, tabl. II:1
11	Koło, stan. 1	1	Jama 1, początkowe fazy wś.	Domański 1998, ryc. 8: 2
12	Letnica, stan. 13	1	VIII w.	Dąbrowski 1995, ryc. 2: 10
13	Mierzyn, stan. 1	1	VI w. ?	Dąbrowski 1995, ryc. 2: 12; Hensel, Kurnatowska [red.] 1972, 47, ryc. 18:8
14	Międzyrzecz, stan. 78	4	VIII/IX-IX w.	Krzyszowski 2006, 29, ryc. 28: 2, 12 (ob. 23); 30: 2, 3 (ob. 12)
15	Międzyrzecz, stan. 8	1	faza A-B	Dąbrowski 2001a, 117; Hensel, Kurnatowska 1972, 70-71, ryc. 34:2
16	Mozów, stan. 23	4	2. poł. VII-pocz. VIII w.	Gruszka 2015, 109; ryc. 16:1; 18:5; 21:2; 23:7
17	Myszęcín, stan. 19	5	poł. VIII-kon. IX w.; ob. E83, H115, J28, powierzchnia	Pawlak 2013, 299-303, ryc. 71:4; 73:6; 74:4, 14; 75:1
18	Nowa Wieś, stan. 1	1	faza A?	Dzieduszycki <i>et al.</i> 1998, ryc. 34: 8
19	Nowy Dworek, stan. 1		wś.	Dąbrowski 2001a, ryc. 1
20	Nowy Dworek, stan. 3	powyżej 5 naczyń	VIII w.	Dąbrowski 1995, ryc. 6; 7; 9:1, 2
21	Nowy Dworek, stan. 5	1	VII-VIII w.	Dąbrowski 1995, ryc. 2: 13
22	Nowy Dworek, stan. 6	?		Dąbrowski 1995, ryc. 2: 13
23	Nowy Dworek, stan. 7	duża	VII w.	Dąbrowski 1995, ryc. 2: 1-4, 9; 8: 1
24	Osiecznica, stan. 1	1	VI w. ?	Dąbrowski 1995, ryc. 8: 5
25	Połupin, stan. 2	8	kon. VIII-pocz. IX w. ryc. 31: 7 (wykop 1); 50:5, 6 (północny skłon wału); 52: 1 (pomiędzy kamieniami rozsypiska wału); 54:1 (profil północny, wykop 6, doczyszczanie); 68:1 (poniżej kamiennego rozsypiska lica we- wnętrznego wału); 70: 2 (górny poziom wału); 71: 3 (pomiędzy kamie- niami rozsypiska wału)	Gruszka 2016, 182-183, ryc. 31:7; 50:5, 6; 52: 1; 54:1; 68:1 ; 70:2; 71:3
26	Połupin, stan. 4	1	VII-VIII w.	Dąbrowski 1995, ryc. 2: 11
27	Santok, stan. 1	6	kon. VIII w.-1. ćw. IX w.	Dymaczewska 1970, ryc. 10:19; 11:8, 9; 12:13, 17, 18; Dymaczewska, Dymaczewski 1967, ryc. 6: 3, 11; 10: 8

28	Święty Wojciech 15	8	faza A wś. tabl. II:3 (ob. 5, w-wa 3); III:5 (ob. 5, w-wa 3); IV:3 (ob. 5, hałda); V:2 (ob. 5, w-wa 3); VI:2 (ob. 5, w-wa 3), 11 (ob. 5, w-wa 3); IX: 2 (ob. 1), 3 (ob. 1);	Indycka 2006, tabl. II:3; III:5; IV:3; V:2; VI:2, 11; IX: 2, 3
29	Święty Wojciech, stan. 16	3	VIII-VIII/IX w.	Słowiński 2006, 201, ryc. 6: 3, 7 (ob. 4); 7: 1 (ob. 7)
30	Święty Wojciech, stan. 17	1	wś.	Uciechowska-Gawron 2006, ryc. 18: 6 (ob. 75)
31	Wilenko, stan. 16	2	2. poł. VIII-1. poł. IX w.; ob. G115 (tabl. XIII:3), E260 (tabl. XIV:4)	Dębski 2014, 45, tabl. XIII: 3; XIV: 4
32	Żółwin, stan. 29	1	ob. 109 (faza A-B)	Kabaciński <i>et al.</i> 1998, ryc. 23: 1
33	Żółwin, stan. 8	4	1. poł. VII w., ob. 7 i 44	Dzieduszycki 1998, ryc. 6: 3, 4, 14; 8: 1
34	Międzyrzecz, grodzisko	1	II faza osadnicza	Banach <i>et al.</i> 2015, il. 56: 7

BIBLIOGRAFIA

- Banach B., Chrzanowska-Wawrzyniak I., Kościński B., Kurnatowski S., Urbańska-Łosińska A., Zamelska-Monczak K. (2015). Gród i podgródzie wczesnośredniowieczne. W: S. Kurnatowski (red.), *Międzyrzecz. Gród i zamek w wiekach IX-XIV* (63-215). Warszawa: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Becker D. (1986). Neue Funden zur frühslawischen Besiedlung Westmекlemburgs. *Ausgrabungen und Funde*, 31, 132-137.
- Błędowski P., Chudziak W., Kaźmierczak R. (2020). Źródła ruchome: Artefakty archeologiczne. W: W. Chudziak, R. Kaźmierczak (red.), *Człowiek na pograniczu. Na peryferiach Civitas Schinesghe, Tom I: 1. Ziemia Lubuska* (45-50). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Brather S. (1996). *Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Chudziak W., Kaźmierczak R., Błędowski P., Noryśkiewicz A.M. (2020). Chronologia (podstawy datowania). W: W. Chudziak, R. Kaźmierczak (red.), *Człowiek na pograniczu. Na peryferiach Civitas Schinesghe, Tom I: 1. Ziemia Lubuska* (69-75). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Chudziak W., Kaźmierczak R. (2020). Wybrane mikroregiony – analiza struktur osadniczych pod kątem problemu kształtowania się pogranicza i przebiegu szlaków komunikacyjnych. W: W. Chudziak, R. Kaźmierczak (red.), *Człowiek na pograniczu. Na peryferiach Civitas Schinesghe, Tom I: 2. Ziemia Lubuska* (51-91). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Cnotliwy E. (1966). Wyniki badań archeologicznych na osadzie wczesnośredniowiecznej w Gardzcu, pow. Kamień Pomorski. *Materiały Zachodniopomorskie*, 12, 205-259.
- Dąbrowski E. (1968). Badania Muzeum Okręgowego w Zielonej Górze nad wczesnym osadnictwem wczesnośredniowiecznym na Ziemi Lubuskiej. *Archeologia Polski*, 13, 299-316.
- Dąbrowski E. (1969). Sprawozdanie z działalności działu archeologicznego Muzeum Okręgowego w Zielonej Górze za lata 1965-1967. *Silesia Antiqua*, 11, 290-298.
- Dąbrowski E. (1971). Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych w Osiecznicy i Białogórze, pow. Krosno Odrzańskie, na tle niektórych zagadnień z pogranicza późnego okresu rzymskiego i wczesnego

- średniowiecza. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne*, 2, 39-82.
- Dąbrowski E. (1995). Chronologia najniższych warstw osadniczych Santoka na tle porównawczym wczesno-średniowiecznych materiałów archeologicznych z zachodniej Wielkopolski, Ziemi Lubuskiej i północnego obszaru Dolnego Śląska. W: D. Rymar (red.), *Santok – początki grodu. Materiały z sesji historycznej* (23-46 + 19 tablic z rycinami). Gorzów Wielkopolski: Towarzystwo Przyjaciół Archiwum i Pamiątek Przeszłości.
- Dąbrowski E. (2001a). Gdzie należy przeprowadzić południowo-wschodnią granicę występowania naczyń grupy feldberskiej? W: E. Wilgocki, M. Dworaczyk, K. Kowalski, A. Porzeziński, S. Słowiński (red.), *Instantia est mater doctrinae. Księga jubileuszowa prof. dr. hab. Władysława Filipowiaka* (111-124). Szczecin: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Szczecinie.
- Dąbrowski E. (2001b). Nowe materiały z najstarszej fazy wczesnego średniowiecza. Buków pod Sulechowem, w woj. lubuskim. *Slavia Antiqua*, 42, 129-158.
- Dąbrowski E. (2006). Wczesnośredniowieczny obiekt mieszkalny z Broniszowa koło Zielonej Góry. W: M. Dworaczyk, A.B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza* (219-249). Szczecin – Wrocław: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Dębski A. (2014). Wczesnośredniowieczna osada w Wilenku, gm. Szczaniec, wraz z pozostałościami osadnictwa nowożytnego. Archeologiczne badania ratownicze na trasie autostrady A2. W: M. Kobusiewicz, H. Kóčka-Krenz, H. Mamzer, D. Minta-Tworzowska (red.), *Via Archaeologica Posnaniensis. Źródła archeologiczne z badań wykopaliskowych na trasach dróg i autostrad 10*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Domański G. (1998). „Stary Kraj”. W: H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński (red.), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum* (66-77). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Dulinicz M. (2001). *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Dworaczyk M., Kowalski K. (2006). Wczesnośredniowieczny przysiółek w Szczecinie-Gumieńcach. W: M. Dworaczyk, A.B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza* (25-46). Szczecin – Wrocław: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Dymaczewska U. (1970). Ceramika wczesnośredniowieczna z Santoka, pow. Gorzów Wlkp. *Slavia Antiqua*, 16, 145-241.
- Dymaczewska U., Dymaczewski A. (1967). Wczesnośredniowieczny Santok. Wyniki badań wykopaliskowych we wnętrzu grodu w latach 1958-1961. *Slavia Antiqua*, 14, 185-241.
- Dzieduszycki W. (1998). Żółwin, st. 8, gmina Międzyrzecz. Gaz nr 66, AZP 51-15:110. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, t. 1. Ziemia Lubuska* (403-419). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dzieduszycki W., Makiewicz T., Sobucki A. (1998). Nowa Wieś, stan. 1 i 12 (Gaz nr 43/43a) – badania wykopaliskowe. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, t. 1. Ziemia Lubuska* (117-181). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Gruszka B. (2006). Materiały z okresu wczesnego średniowiecza. W: *Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku nr 14 w Sulechowie, pow. Zielona Góra, woj. lubuskie*. Archiwum WUOZ w Zielonej Górze (79-113) (maszynopis).
- Gruszka B. (2010a). Wczesnośredniowieczna osada w Jordanowie, stan. 7. W: *Jordanowo, gm. Świebodzin, stan. 7 (S3-112). Opracowanie wyników badań*. Archiwum Fundacji „Patrimonium” w Poznaniu (maszynopis).
- Gruszka B. (2010b). Wczesnośredniowieczna osada w Grodziszczu, stan. 9. W: *Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku nr 9 w Grodziszczu, gm. Świebodzin, prowadzonych w związku z budową trasy S3*. Archiwum WUOZ w Zielonej Górze (maszynopis).
- Gruszka B. (2010c). Obiekt z początków wczesnego średniowiecza w Stożnem, stan. 2, pow. zielonogórski. *Slavia Antiqua*, 51, 227-267.
- Gruszka B. (2010d). Wczesnośredniowieczna osada przygrodzowa (podgrodzie?) w Klenicy (stan. 4), pow. zielonogórski. Opracowanie wyników badań z 1962 r. *Archeologia Środkowego Nadodrza*, 7, 109-190.
- Gruszka B. (2011). Materiały ceramiczne z początków wczesnego średniowiecza z Kalska (stan. 1), woj. lubuskie w świetle nowych ustaleń chronologicznych metodą termoluminescencyjną. *Slavia Antiqua*, 52, 119-131.
- Gruszka B. (2012). Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowińcu, gm. Lubusko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym. W: B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2. Wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-lużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych* (47-129). Zielona Góra:

- Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej w Zielonej Górze.
- Gruszka B. (2013). Wczesnośredniowieczna osada na stanowisku 28 w Sulechowie. W: B. Gruszka, A. Jaszevska, S. Kałagate (red.), *Obwodnica Sulechowa, woj. lubuskie. Badania archeologiczne na stanowiskach 10, 25, 26, 27, 28. Tom I* (365-454). Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej w Zielonej Górze.
- Gruszka B. (2014). Zabytki ceramiczne ze stanowiska 1 w Zawadzie, gm. Zielona Góra w ujęciu stylistyczno-technologicznym. W: B. Gruszka (red.), *Wczesnośredniowieczna osada w Zawadzie, stan. 1, gm. Zielona Góra. Studia interdyscyplinarne* (81-166). Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej w Zielonej Górze.
- Gruszka B. (2015). Znaleźiska ceramiczne z wczesnośredniowiecznej osady w Mozowie, stan. 23. Analiza stylistyki, formy, techniki wykonania i chronologii. W: B. Gruszka (red.), *Osada z połowy VII i początku VIII wieku w Mozowie, stan. 23, woj. lubuskie. Źródła archeologiczne i środowiskowe* (85-136). Zielona Góra: Fundacja Lunula.
- Gruszka B. (2016). Znaleźiska ceramiczne z badań wczesnośredniowiecznego grodu w Połupinie, stan. 2. Chronologia oraz analiza stylistyki, formy i techniki wykonania. W: B. Gruszka (red.), *Wczesnośredniowieczny gród w Połupinie, stan. 2. Nowe analizy i interpretacje źródeł archeologicznych i przyrodniczych* (143-238). Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej w Zielonej Górze.
- Gruszka B. (2021). *Struktury osadnicze we wczesnym średniowieczu na Środkowym Nadodrzu*. Szczecin: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Gruszka B. (2024a). *Wczesnośredniowieczna osada w Jordanowie, stan. 7 w województwie lubuskim*. Szczecin: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Gruszka B. (2024b). Przemiany wytwórczości garncarskiej w starszych fazach wczesnego średniowiecza na Środkowym Nadodrzu. W: A. Janowski, M. Dworaczyk, B. Gruszka (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnośredniowiecznym warsztatem garncarskim* (199-243). Szczecin: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Gruszka B. (2025 w druku). *Wczesnośredniowieczne osadnictwo grodowe pogranicza Pomorza, Wielkopolski i Dolnego Śląska. Studia archeologiczne*. Szczecin: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Gruszka B., Łuczak A. (2015). Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy Mozów–Sulechów ze szczególnym uwzględnieniem osady w Mozowie, stan. 23. Warunki lokalizacji osadnictwa na podstawie analiz przestrzennych GIS i wyników badań paleośrodowiskowych. W: B. Gruszka (red.), *Osada z połowy VII i początku VIII wieku w Mozowie, stan. 23, woj. lubuskie. Źródła archeologiczne i środowiskowe* (23-42). Zielona Góra: Fundacja Lunula.
- Gruszka B., Pankiewicz A. (2016). O pewnych wspólnych cechach IX-wiecznej ceramiki z obszaru północnej i południowej części obecnego Dolnego Śląska. *Slavia Antiqua*, 57, 169-198.
- Gruszka B., Pawlak E., Pawlak P. (2013). Zespoły ceramiczne ze starszych faz wczesnego średniowiecza na wybranych stanowiskach Środkowego Nadodrza w świetle najnowszych wyników datowań przyrodniczych. *Archeologia Polski*, 58(1-2), 171-198.
- Hensel W., Hilczek-Kurnatowska Z. (red.). (1972). *Studia i Materiały do Osadnictwa Wielkopolski Wczesnohistorycznej 4*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Herrmann J. (1968). *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Herrmann J. (1984). *Germanen und Slawen in Mitteleuropa*. Berlin: De Gruyter.
- Herrmann J. (1996). Probleme und Fragestellungen zur Westausbreitung slawischer Stämme und deren Burgenbau vom Ende des 6. bis zum Ende des 8. Jahrhunderts in Mitteleuropa. *Slavia Antiqua*, 37, 55-71.
- Indycka A. (2006). *Osada wczesnośredniowieczna w miejscowości Święty Wojciech, stanowisko 15, gmina Międzyrzecz, powiat międzyrzecki w województwie lubuskim*. Archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu (maszynopis).
- Kabaciński J., Krause E., Szamałek K., Winiarska-Kabacińska M. (1998). Żółwin, st. 29, gmina Międzyrzecz. Gaz nr 63, AZP 51-15:120. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gaziociągu tranzytowego, t. 1. Ziemia Lubuska* (313-359). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Kara M. (2009). *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Krzyszowski A. (2001). Wczesnośredniowieczne materiały typu Feldberg/Kędrzyno z miejscowości Węgorzyce (stan. 5) w powiecie goleniowskim. W: E. Wilgocki, M. Dworaczyk, K. Kowalski, A. Porzeziński, S. Słowiński (red.), *Instantia est mater doctrinae* (275-288). Szczecin: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Szczecinie.

- Krzyszowski A. (2006). Wyniki badań wykopaliskowych na wielokulturowej osadzie w Międzyrzeczu (stan. 78) w woj. lubuskim. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV polsko-niemieckie spotkania archeologiczne. Materiały z konferencji w Dychowie 15-18 listopada 2005 r.* (7-101). Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski.
- Leciejewicz L. (2006). Starożytna spuścizna kulturowa na ziemiach polskich w początkach średniowiecza. W: M. Rębkowski, S. Moździoch (red.), *Opera Selecta. Z dziejów kultury średniowiecza Polski i Europy* (27-41). Wrocław: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Lewczuk J. (1992). Wczesnośredniowieczna osada z fazy A na stan. 1 w Kalsku, gm. Sulechów, woj. zielonogórskie. *AZP* 58-15/14. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, 1, 67-69.
- Łosiński W. (1972). *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.)*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Łosiński W. (1991). Feldberg – typ ceramiki. *Słownik Starożytności Słowiańskich*, 8(1), 127-132.
- Łosiński W. (2008). *Osadnictwo plemienne w dorzeczu Parsęty we wczesnym średniowieczu*. W: *Pomorze Zachodnie we wczesnym średniowieczu. Studia archeologiczne* (63-79). Poznań: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Parczewski M. (1988). *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Parczewski M. (1989). *Żukowice pod Głogowem w zaraniu średniowiecza*. Głogów: Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.
- Pawlak P. (2012). Wczesnośredniowieczne osadnictwo na stanowisku 5 w Gościkowie, pow. świebodziński. *Archeologia Środkowego Nadodrza*, 9, 139-208.
- Pawlak P. (2013). Cmentarzysko ciałopalne i osada ze starszego stadium wczesnego średniowiecza w Myszęcinie. W: E. Pawlak, P. Pawlak (red.), *Myszęcín, stan. 19, województwo lubuskie. Od młodszej epoki kamienia po XX wiek* (169-395). Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej w Zielonej Górze.
- Pawlak P. (2018). Przejawy słowiańskiej i skandynawskiej obrzędowości pogrzebowej doby „plemiennej” na cmentarzysku w Myszęcinie na Ziemi Lubuskiej. *Slavia Antiqua*, 59, 221-238.
- Pawlak E., Pawlak P. (2013). Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku 10 w Sulechowie. W: B. Gruszka, A. Jaszewska, S. Kałagate (red.), *Obwod-*
- nica Sulechowa, woj. lubuskie. Badania archeologiczne na stanowiskach 10, 25, 26, 27, 28. Tom I* (33-168). Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej w Zielonej Górze.
- Porzeziński A. (1969). Wstępne wyniki badań na osadzie wczesnośredniowiecznej w Dziedzicach, pow. Myślibórz. *Materiały Zachodniopomorskie*, 15, 69-102.
- Porzeziński A. (1975). Sprawozdanie z badań archeologicznych na osadzie wczesnośredniowiecznej w Derzewie, pow. Myślibórz. *Sprawozdania Archeologiczne*, 27, 165-173.
- Przechrztła E. (1998). Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na osadzie wczesnośredniowiecznej w Nowym Dworcu, gm. Świebodzin w 1997 roku. *Archeologia Środkowego Nadodrza*, 1, 195-201.
- Rzeźnik P. (1995). *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X-XI wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Schuldt E. (1956). *Die slawische Keramik in Mecklenburg*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Schuldt E. (1964). Die slawische Keramik von Sukow und das Problem der Feldberger Gruppe. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, 1963, 239-292.
- Słowiński S. (2006). Świąty Wojciech, stan. 16 – osada z wczesnego okresu epoki brązu i wczesnego średniowiecza. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV polsko-niemieckie spotkania archeologiczne. Materiały z konferencji w Dychowie 15-18 listopada 2005 r.* (197-211). Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski.
- Skrzatek M. (2020). Obszar badań w świetle analiz przestrzennych przy użyciu metod geoinformacyjnych. W: W. Chudziak, R. Kaźmierczak (red.), *Człowiek na pograniczu. Na peryferiach Civitas Schinesghe, Tom I: 2. Ziemia Lubuska* (39-59). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Uciechowska-Gawron A. (2006). Osadnictwo łużyckie i wczesnośredniowieczne na stanowisku Św. Wojciech nr 17. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV polsko-niemieckie spotkania archeologiczne. Materiały z konferencji w Dychowie 15-18 listopada 2005 r.* (213-262). Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski.
- Żak J., Maćkowiak-Kotkowska L. (1988). *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim VI-X wieku. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

BARTŁOMIEJ GRUSZKA

VESSELS WITH UNDERCUT RIM FROM THE MIDDLE Odra BASIN.
THE PROBLEM OF CHRONOLOGY AND THE RELATIONSHIP
TO THE GENESIS OF FELDBERG-TYPE POTTERY

SUMMARY

The middle Odra Basin is an area of settlements where specific vessels with undercut rims have been discovered. These are forms with an S-shaped profile, which were made both with and without the use of a potter's wheel rotation. They occur in a limited area (mainly between Świebodzin and Międzyrzecz), within a fairly well-defined time frame (7th-8th centuries). A characteristic feature of this group of vessels is the presence of a circumferential groove just below the outer edge (often thickened in relation to the wall). The undercut was a deliberate procedure, perhaps treated as a decorative element that distinguished and highlighted the rim of the vessel. Apart from the undercut, no other elements that could be considered as decoration were found among the discussed group of vessels. This was first pointed out by Edward Dąbrowski almost 30 years ago. Nowadays, the growth of available evidence, the degree of elaboration of vessel assemblages, as well as the increasingly precise possibilities of dating ceramic fragments from the early Middle Ages, which have been obtained both through archaeological analyses and the results of scientific methods, make it possible to summarise the previous studies on this category of vessels.

In the few studies dealing with vessels with undercut rims, the researchers saw some references (especially concerning the way the vessel's rim was finished) to undecorated specimens of the Feldberg type, which in Poland are referred to as Type C of variety 'a' (for pottery from the area of Western Pomerania) or the Kędrzyno type.

The considerations presented in this paper have made it possible to determine the occurrence of the vessels in question in both a territorial and chronological context. Analysing the assemblages of vessels, the components of which were fragments of vessels with an undercut rim, it can be noticed that they appear already in the assemblages from the early Middle Ages in the 7th century (but possibly at the end of the 6th century), on such sites as Kalsk, Nowy Dworek, Borowy Młyn or Osiecznica. Later on, the proportion of this category of vessels increases markedly, both in terms of numbers in individual assemblages and the number of sites where these distinctive vessels have been recorded. In the 8th century, and especially in the second

half of this century, they become a recognisable element of vessel assemblages reaching a level of 5%. Vessels with an undercut rim can therefore be considered a relatively good indication of chronology among the stylistically and technologically undifferentiated vessel assemblages from the older phases of the Early Middle Ages.

The vessels with undercut rims do not form a unified group in terms of chronology and production technique. Two groups can be distinguished. The first one includes specimens made without the use of a potter's wheel, the undercut is often of a careless character and the vessel's edges belong to simple forms, less profiled. Such vessels were discovered on the settlements in Kalsk, Site 1, Jordanów, Site 7, Nowy Dworek, Site 7, Dąbrówka near Bojadła, Osiecznica, Site 1 or in Mozów, Site 23. The second group, on the other hand, comprises moulded rims, usually with a thin wall, with a clearly marked undercut just below the rim edges. The edges are usually strongly profiled, very well worked and sometimes give the impression of having been made with a template. Examples of more progressive vessels with undercut rims come mainly from areas north of the Oder valley (Świebodzin and Międzyrzecz area). Numerous examples have been discovered at the settlement in Grodziszcz, Site 9, Gościkowo, Site 5, Myszecin, Site 19 and above all in Nowy Dworek, Site 3.

The above division of the discussed vessels by technique into two distinctly different groups is also reflected in the chronology. Older specimens, which we can place in the first group, should be dated to the 7th-7th/8th centuries. The younger ones, representing the second group, can be placed mainly in the 8th century and, as already mentioned, were discovered mainly in areas north of the Oder valley. The vessels included in the second, more progressive group disappear in the early 9th century.

It should be noted that the fragments of vessels with an undercut rim do not form homogeneous assemblages and occur as part of larger assemblages, consisting mainly of forms that we can describe as Sukow-type pottery. In assessing the chronology of vessels with undercut rims, a general principle is apparent. Their spatial occurrence is correlated with the location of enclaves of the oldest

Slavic settlement of the Middle Odra basin, i.e. areas in the vicinity of Nowy Dworek, Borowy Młyn, Międzyrzecz, Świebodzin or Sulechów. Studies on the oldest section of the early Middle Ages, both in terms of settlement and ceramic finds, which have recently been conducted for this area, have shown that the oldest traces associated with early medieval settlement date from the 7th, possibly even the end of the 6th century.

Despite the clear division of the discussed vessels into two groups on the basis of production technique and the related chronological division into 7th- and 8th-century specimens, we observe a clear stylistic cohesion of these vessels expressed in the unification of forms and lack of ornamentation. Similarities can also be observed in terms of the area of occurrence of the younger and older specimens in question.

It is worth noting a certain coincidence in the chronology of the occurrence of vessels with an undercut rim, representing the second group, and the establishment of the

first strongholds (Połupin, Site 2, Przytok, Site 1, Nowy Dworek, Site 22) in the second half of the 8th century. The progressive trend of the discussed category of vessels, as already mentioned above, was far superior, both stylistically and in terms of workmanship technique, to the dominant vessels of that time, which were similar to the Sukow type. One may venture to say that they to some extent represent luxury ceramics. It is therefore worth posing the question whether these vessels, in their more progressive form, are not one of the manifestations of the formation of local elites, at the head of small territorial communities, who initiated the process of building fortified settlements? The functioning of privileged social groups in the 8th century is also evidenced by other finds, co-occurring with vessels with undercut rims representing the second group. We have in mind here first of all the above-mentioned quite numerous assemblage of vessels with these characteristics, which was discovered in Nowy Dworek, Site 3. Along with the vessels, a spur with hooks bent inwards was also found.

